

Кришан ЧАНДАР

Дадар кўпригидаги болалар

(Қисса)

Бир куни мана бундай воқеа юз берди: ўзим катта икки қаватли уйдаги бир тор ҳужрада ижарада тураман. Икки кундан бери туз тотмаганман, шунақа очин-тўқин ҳаётнинг падарига минг лаънат деб, пешонаминг шўрлигидан хунобим чиқиб турибди. Нима қилишимни билмай йиртиқ-йиртиқ майкамдаги битларни териб ўтирибман. Бир маҳал қоп-қоронғи ҳужрамга маъбуд Нараян кириб келиб қолди.

— Мен шаҳарингдаги болаларни кўргани келдим, — деди у.

— Тур, тур жўна бу ердан, сен билан гаплашиб ўтиришга вақтим йўқ! — дедим мен тутақиб.

— Агар ҳозир мен билан бирга борсанг, — деди у, — анави муюлишдаги ошхонада сарёғ сурилган икки паррак нон, битта қуймоқ, битта чой олиб бериб, сени бир меҳмон қилардим.

— Рост айтаяпсанми ёки опқочаяпсанми?

Гапимни эшитиб, у шартта чўнтагидан битта ўнталикни чиқарди-да, бурнимнинг тагига опкелиб, ҳавода ўйнатди.

— Гапни шундан бошласанг бўлмасмиди?! — дедим жаҳлим чиқиб. — Мана, қанча вақтим бекор кетди. Бу ерни Бомбай деб қўйипти, бу ерда биров-бирова текинга бир нарса қилмайди.

Муюлишдаги эроний ошхонага бордик.

— Менга қара, — дедим официантга, — манави жаноб хоҳлаган нарсасини ўзи буюраверади. Лекин сен менга энг аввал тўртта сарёғ сурилган нон, иккита қуймоқ, иккита чой опке. Тез бўл.

— Ие, мен сенга бунақа демовдим-ку: иккита сарёғ сурилган нон, битта қуймоқ, битта чой олиб бераман, девдим-ку, — эътироз билдирди маъбуд Нараян.

— Сен ҳойнаҳой бу ердаги ошхона-ресторанларни ҳам жаннатдаги ошхона-ресторан деб ўйлаган бўлсанг керак, — дедим мен унга, — лекин бу ер жаннат эмас, бу ерни Бомбай деб қўйипти. Бу ернинг тош-тарозуси бошқа. Бомбайда нонни қандай паррак қилишини кўрмагансан, шекилли? Бу ерда нонни шу қадар нозик, юпқа қилиб қирқалики, бемалол кунни кўрсанг бўлади ёки озгина сарёғ суриб юборсанг, тигга айланади-қўяди: баҳузур соқолингни олаверасан. Тухумларни айтмайсанми? Бомбайнинг товуклари жонивор шунақа майда тухум қиладики, унақа тухумдан бўлган қуймоқни микроскопдан қараб топмасанг, тополмайсан. Пиёладаги чойни кўрганмисан? Пиёла дегани шунчалик катта бўладики, бир томчи кўз ёши аранг сигади.

Лекин маъбуд ўзиникини маъқуллади, мен ўзимникини маъқулладим. Ўн минутча иккаламиз ади-бади айтишдик. Ошхонанинг хўжайини охири “ҳозир полицияни чақираман” деб дўқ қилувдики, тангри Нараян дарров кўниб қўя

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

қолди. У ўша заҳоти тўртта сарёғ сурилган нон, иккита қуймоқ ва иккита чой буюрди-да, ўзига битта бош оғриғи дори сўратди.

— Бекор мен билан гап талашдинг, — дедим мен. — Бошидаёқ хўп деб қўя қолганингда бунақа дори ичиб ўтирмаган бўлардинг.

— Э-э, биродар, нимасини айтасан, — гап бошлади тангри Нараян, — ҳозир чет эл валютаси масаласи жуда қийин бўлиб қолган. Жаннатдан Бомбайга келаятганимда қўлимга атиги юз рупия тегди. Ҳали ким биледи дейсан, бу ерда яна неча кун туришга тўғри келаркин? Шунинг учун пулни сал у ёқ-бу ёғига қараб ишлатмаса бўлмайди.

— Э, қўйсанг-чи! — ловуллаб кетдим мен. — Чет эл валютаси масаласи қийин бўлиб қолган эмиш! Қанақасига бунақа нарса сенга қийин бўлиши мумкин? Бутун қийинчилик бу шўринг қурғур камбағалларнинг бошида. Бизнинг мамлакатда оддий бир корхонанинг хўжайини ҳам чет эл валютасидан қийналиш нималигини билмайди-ку, сенинг қийналишинг тўғрисида гап бўлиши мумкинми? Сен ахир бутун олам корхонасини юритиб турасан-ку!

— Шунақа-да, сен тушунмайсан-да, — деди у насиҳат қилгансимон. — Худо ҳам қонун-қоидага амал қилиб юриши керак, акс ҳолда бу олам ҳаракатдан тўхтаб қолади.

— Ис, қанақасига тўхтаб қоларкан?

— Қанақасига тўхтамас экан? Мана, ўзинг ўйлаб кўр — ҳозир еб турган нонингни шартга темирга айлантириб қўйсам, унда нима бўлади? Хўш, тўхтамас эканми?

— Бомбайнинг баъзи ошхоналарига кирган одам темирдан ҳам қаттиқ нонни чайнашга мажбур бўлади.

— Хўп бўлмаса, манави чойингга заҳар қўшиб қўйсам-чи? Унда нима қиласан?

— Бомбайда биз шундоқ ҳам ҳар куни заҳар қўшилган чой ичамиз.

— Бордию мен ёруғликнинг тезлигини қамайтириб, соатига уч ярим миль қилиб қўйсам-чи? Ёруғлик шунақа тезлик билан қуёшдан Ерга етиб келгунча сен ўлиб қолмайсанми? Энди бунга нима дейсан?

Мен индолмай қолдим. Тангрининг бу гапида жон бор эди. Чунончи, мен бошимни эгиб, тақсимчадан қуймоқ қидира бошладим.

Бирпасдан кейин биз иккимиз Дадар кўпригининг тагида эдик. Кўприк тагида ҳиндуларнинг бир ибодатхонаси бор эди. У ерда бир тўда садху¹ ўтириб олиб, бҳанг² ичиб ётибди. Бир томонда темир йўл станциясини ўраб турадиган темир панжаралар остида қўтир кучуқлар ухлаб ётибди, бир томонда ахлат тоғ бўлиб уюлиб кетган. Бошқа ёқда эса Дадар кўпригига чиқадиغان зина бўлиб, у ерда чувриндиларга ўралиб олган гадойлар тиланчилик қилиб ўтирибди. Хуллас, шарққа қарайсизми, ғарбга қарайсизми, шимолгами, жанубгами, барибир, қаёққа қараманг, шунақа “гўзал” манзараларнинг гувоҳи бўласиз.

— Сен мени қаёққа бошлаб келдинг ўзи? — деди тангри Нараян лаб-лунжи осилиб.

— Болаларни кўрсатгани олиб келдим.

— Қани ўша болалар?

— Менга қара, — тушунтирдим мен. — Болалар билан кўришишдан олдин икковимиз ҳам вақтинча болага айланиб олсакмикин, девдим. Хўш, нима дейсан? Менимча, бунинг сенга ҳеч қийин жойи йўқ. Бу иш учун чет эл валютаси сарф бўлмайди-ку ахир!

Бир зумда иккимиз болага айландик-қолдик. Иккалаимизнинг эғнимизда йиртиқ калта иштон ва яғири чиқиб кетган майка. Менинг қўлимда бир сават амруд³, маъбуднинг бошида эса каттагина бир фанер, унда болаларнинг жуда чиройли ва ранг-баранг китоблари тартиб билан териб қўйилган. Биз чаққон юриб, кўприкнинг устига чиқдик-да, молимизни эпчиллик билан темир панжаранинг ёнига қўйдик.

¹ Ҳинду фақир, дарвеш. (Изоҳлар таржимонники).

² Нашанинг бир тури, барги туйилиб, ичилади.

³ Нокка ўхшаш бир хил мева.

— Ҳўв, нима қилаяпсан? — бақириб қолди бир кампир. — Кўтар бу ердан саватингни!

Бақирган кампир шунақа бадбашара, овози шу қадар дағал эдики, эшитган одам кўрқиб кетарди. У ҳам олдига меникига ўхшаган бир сават амруд қўйиб ўтирар эди.

— Бу ҳукуматнинг кўприги, — дедим мен. — Хоҳлаган одам келиб, нарсасини сотаверади. Ана қаранг, ҳаммаёқда одамлар молини сотиб ўтирипти. Мен сотсам нима қипти? Отангизнинг кўпригимиз бу?

Кампирнинг шундоққина биқинида саккиз ёшлардаги бир болакай ўтирувди. Олдида бир сават банан. Уша бола менга еб қўйгудек ўқрайиб қаради-да, “Саватингни кўтарасанми, йўқми?” деб дўқ қилди.

Жавоб беришдан олдин мен унга бир яхшилаб разм солдим. Қарасам, бўйи мендан паст, ёши ҳам мендан кичик, унча кучли болага ўхшамади. Чунончи, “кўтармайман, шу ерда ўтираман” дедим шартта мен ҳам катта кетиб.

Гапимни эшитдию бола сапчиб ўрнидан туриб кетди. Бир дақиқадан кейин қарасам ерда ётибман: бола оёғини қорнимга, муштини эса тумшугимга тираб олган. Маъбуд Нараян менга ёрдам бермоқчи бўлувди, тумшугига битта яхши мушт тушдию оғзи-бурни қоп-қора қон бўлди.

— Кўтар саватингни! — деди бола буйруқ қилиб.

Мен секингина маъбуд Нараянга қарадим, лекин у шўрлик бурнининг қонини артиш билан овора эди. Шунинг учун мен саватимни кўтардим. Кейин иккаламиз индамай нари кета бошладик. Тўрт қадам юрувдик, у менга шивирлаб деди: “Тумшугига шундоқ бошлаб туширардимки, кундузи бўлишига қарамай кўзига юлдуз кўриниб кетарди, лекин бунақа нарса менинг ақидамга тўғри келмайди-да!”

— Албатта, албатта! — дедим мен белимни силаб туриб.

Сал нари юриб, яна бир болага дуч келдик. У кичикроқ бир фанер тахтага қатор қилиб авторучкаларни териб олган-да, “Кеп қолинг асл ёқут авторучкага! Кеп қолинг, атиги тўрт анна!” деб овозининг борича қичқираяпти.

— Ие, асл ёқутдан қилинган ручкани етмиш беш рупиядан камига топиб бўлмайди-ку! Бу қанақасига тўрт аннадан сотиб ўтирипти! — ҳайрон бўлди маъбуд.

— Ким билади, отаси миллионердир-да, — жавоб бердим мен. — Шунинг учун худо яратган бу дунёда яхшилик қилмоқчидир. Инсофли бола кўринади, кел, шунинг ёнига ўтира қолайлик.

— Қани, жўнаб қол-чи, бу ердан! — унинг ёнига ўтирмоқчи бўлганимизни кўриб дўқ қилди бола. — Борларинг, бошқа ёққа борларинг, савдонинг белига тепасанлар!

— Ҳой оғайни! — дедим мен. — Менинг қўлимдаги амруд бўлса, бунда китоб-питоб бўлса. Буларнинг сен сотиб ўтирган нарсага нима дахли бор ахир?

— Шундоқ кўриниб турипти, Дадар кўпригига биринчи марта келишинг, бўлмаса бунақа демасдинг, — деди бола захархандалик билан. — Тақсирим ўзлари харидор зотини ҳеч бундай яқиндан туриб кўрганмилар? Харидор дегани бирпаснинг ўзида неча турланади. Шунинг биласанми? Ручка олгани келган одам бирпасда айнаб, амруд оладиган бўлиб қолади. Билдингми энди? Қани, туёғингни шиқиллатиб қолларинг бу ердан, бўлмаса нақ...

У бола бизга қараганда анча бақувват эди, шунинг учун дарров жуфтакни ростлаб қўя қолдик.

Беш-олти қадам нари юргандан кейин маъбуд тутатиб деди:

— Сен уни мендан кучли эди, дейсанми? Ҳечам-да. Хоҳласам, бир уриб ерга ёпиштириб қўярдим. Лекин бу нарса менинг ақидамга тескари-да.

— Тўғри, тўғри! — дедим мен унинг гапини маъқуллаб.

Шу тариқа биз кўприкнинг бошига етиб келдик. Йўлда ҳеч ким бизга ёнидан жой бермади. Бу ерда бир бола, йўғе, бола эмас, йигирма-йигирма икки ёшлардаги бир йигит турарди. У эски бир қора шамсияни очиб олиб, ичига чиройли қилиб ҳар хил дастрўмолларни териб чиққан, шамсияни чирпирак қилиб айлантирганда дастрўмоллар худди камалакнинг рангидек товланиб кўзингизни оларди.

— Биз ҳам шу ерга молимизни ёйсак майлими? — сўради маъбуд Нараян ниҳоятда мулойимлик билан.

— Ўтирсаларинг ўтираверларинг! — деди йигит. — Лекин олдин тўрт анна-тўрт аннадан буёққа чўзиб қўясанлар, ана ундан кейин майли.

Маъбуд ўша заҳоти ёнидан битта саккиз анналикни чиқариб, узатди. Шундан кейин иккаламиз унинг ёнига ўтириб олиб, молимизни сога бошладик. Орадан бир соат ўтди. Шу орада мен олти дона амруд сотдим, маъбуднинг эса битта ҳам китоби ўтмади.

Ҳалиги йигит масхара қилиб кула бошлади.

— Бунинг нимаси кулгани? — деди маъбуд йигитга қараб. — Ҳа, Бомбайда болалар китоб ўқимайдими?

— Ўқийди, — жавоб берди йигит комил ишонч билан. — Мана ўзимнинг Би-эй¹ даражам бор.

— Ҳали Би-эй даражанг бўлатуриб рўмол сотиб ўтирибсанми? — ҳайратдан маъбуднинг кўзлари катта-катта очилиб кетди.

Йигит яна кулди-да, “Хов Виктр, бу ёққа бир қараб юбор-чи!” деб бир оғайнисини чақирди.

Виктр контрабанда йўли билан опкелинган соатларни сотаётган эди. Ўртоғи чақирishi билан бизнинг олдимизга келди. Рўмол сотаётган ҳалиги йигит уни таништирди:

— Бунинг оти Виктр. Эф-эй даражаси бор.

Шундан кейин йигит атрофдаги болаларни бизга бирма-бир таништира бошлади: “Манави Шариф бўлади, ўрта мактабни битирган. Манавининг оти Дхўмей, саккизинчини битирган. Манавининг оти Феруз, еттинчида ўқийди. Манави — Гўркҳа, бешинчида ўқийди, аёллар пайпоғини сотади...”

— Ие, — деди маъбуд болаларга ҳайрон бўлиб бирма-бир қараб чиқаркан. — Мен тушунолмай қолдим-ку: сенлар мактабга ёки коллежга қайси пайтда бора-санлар ўзи?

Маъбуднинг бу гапини эшитиб, болалар қаҳ-қаҳ уриб юборди. “Биз умримизда мактаб ёки коллеж деган нарсани кўрмаганмиз”, деди улар.

— Бўлмаса қанақа қилиб ўзларингни “Эф-эй” даражам бор ёки ўрта мактабни битирганман, дейсанлар?

— Бунақа дейишимизнинг сабаби бор — агар биз мактабда ўқиганимизда, мен масалан Би-эй даражасини олган бўлардим, манави Шариф эса ўрта мактабни битирган бўларди. Гўркҳа ҳам мактабга қатнаганида, ҳозир хотинларнинг пайпоғини сотиб ўтирмасди, бешинчи синфда ўқиб юрган бўларди.

Атрофимизга оломон тўпланганини кўриб, полиция инспектори — ҳавалдор етиб келди.

— Ҳа, нима бўлди, нима гап? — деб сўради у калта таёқчасини ҳавода ўйнатиб.

— Йўқ, ҳеч гап бўлгани йўқ, тақсир, — деди Виктр оппоқ тишларини тиржайтириб. — Манави иккита янги бола кепти кўприкда нарса сотгани.

— Бу қонунни бузиш-ку! — дўқ қилди инспектор.

— Бўл, икки рупия чиқарларинг! — деди Виктр қулоғимизга шивирлаб. — Кейин бир ойгача бу ерда бемалол савдо қилаверасанлар.

— Икки рупияни бермасак-чи? Унда нима бўлади? — сўради маъбуд.

— Унда кўприкда нарса сотишинг қонунга қарши бўлиб қолади? — жавоб берди Виктр.

— Ҳм-м... — деди маъбуд бир нарсаларни ўйлаб. Кейин ёнидан икки рупия чиқариб, Виктрга тутқазди. У пулни олиб инспекторни бир чеккага тортди.

Бирпасдан кейин ҳавалдор жўнаб кетди. Болаларнинг ҳаммаси жой-жойига бориб, яна молини сотишга тушди. Орадан яна бир ярим соатча вақт ўтди. Маъбуд битта ҳам китоб сотолмади. Ҳолбуки, ҳамма нарсанинг бозори чаққон эди: рўмол дейсизми, амруд дейсизми, авторучкаю пайпоқ дейсизми, сочга қадаладиган тўғнағичдан тортиб сочга тақиладиган тасмагача — ҳар бало қўлмақўл эди. Лекин болалар ҳақидаги китобларга биров қайрилиб ҳам қарамасди.

¹ Санъат бакалаври дегани, дастлабки илмий даража.

— Жуда ҳайронман, тақсир! — деди маъбуд Нараян охири ҳафсаласи пир бўлиб. — Мен ўйловдимки, бир-биридан чиройли бу қизиқ-қизиқ эртақ китобларни кўрган заҳоти ота-оналар ҳеч ўйлаб-нетиб ўтирмай сотиб олади, дедим. Лекин...

— Менга қара, — дедим мен маъбудга. — Боласига дарслик олишга қурби етмайдиган одам, сенинг эртақ китобингни қаёқдан сотиб олади?

Маъбуд бир нарса деб жавоб қайтармоқчи эди, шу маҳал зинанинг пастиди шов-шув эшитилиб қолди. Мен ўша томонга қарадим. Қарасам, бўйнига қора тумор таққан бир барзанги одам худди подшога ўхшаб битта-битта қадам ташлаб, виқор билан зинадан чиқиб келаяпти. Эғнида йўл-йўл, зарғалдоқ ранг майка, ниҳоятда тор шимининг почаси тўпикдан юқориқоқча шимариб қўйилган. Уни кўрган гадойлар ўрнидан туриб, одоб билан икки букилиб таъзим қилди. Атрофдагилар шивир-шивир қилишга тушди. Барзанги кўприкка чиқиши билан дастрўмол сотаётган йигит ўттиз иккита тишини кўрсатиб илжайдида, унга таъзим қилди. Виктр ҳам шундай қилди. Шариф ҳам, Гўркҳа ҳам шуни қайтарди. Фақат биз иккаламиз ўтирган жойимиздан кўзгалмадик. Барзанги бизга еб қўйгудек бўлиб ўкрайиб қаради. У аввал маъбуднинг китоб териб қўйилган фанерига оёғини тиради. Кейин фанерни бир тепди-да, Виктрдан сўради:

— Бу болакайлар ўзи қаёқдан келиб қолди?

— Тақсир... — деб гап бошлади Виктр. — Бу... бу болалар янги келди. Бугундан шу ерда нарса сотади. Ҳавалдорнинг ўзи рухсат берди.

Барзанги бисотидаги сара сўкишлардан уч-тўрттасини ҳавалдорга ҳавола этиб, деди:

— Буларинга айтиб қўй: агар ҳар куни менга тўрт аннадан бериб турса, тургани, йўқса бу ерларда қорасини кўрсатмасин!

— Ахир бизга ҳавалдорнинг ўзи рухсат бериб қўйди-ку! — деди Нараян аламига чидолмай. — Ҳавалдорнинг ўзи рухсат бериб қўйганидан кейин сен ким бўпсан ҳайдайдиган?

— Нима?! Мен ким бўпман? — деди барзанги тутақиб. У енгини шимариб, “Мен ким бўпман?” деб яна бир марта қайтарди-да, маъбуднинг олдида турган фанер тахтани кўтариб, китоб-питоби билан пастга қараб улоқтирди. Китоблар қанотини ёзиб кетаётган товуқларга ўхшаб ҳавода учиб бориб, темир йўлга тушди. Орадан бир зум ўтмай амрудли сават ҳам пастга отилди. Бирпасдан сўнг пастдан хуштагини чалганча, бир-биридан чиройли китобларни босиб-мажақлаганча поезд ўтиб кетди. Поезд ўтиб кетиши билан қаердандир бир тўда болалар пайдо бўлиб, поезд изига тушган амрудларни олиб, ея бошлади, лекин биронтаси китобларга қайрилиб ҳам қарамади.

Нараяннинг кўзи жиққа ёшга тўлди. “Бу одам шу кўприкнинг каттакони, — деди Виктр шивирлаб. — Кўприкнинг хўжайини десанг ҳам бўлаверади. Шунинг рухсати бўлмаса, бу кўприкда бирон киши бирон нарса сотолмайди. Бориб кечирим сўранглар, кунига тўрт аннадан тўлаб турунглари. Бўлмаса бу сенларга кун бермайди”.

— Нега энди мен пул тўларканман? Тўламайман! — деди маъбуд қатъий қилиб. — Ўлсам ҳам пул бермайман! Шу ерда ўтириб молимни сотавераман. Кўлидан келганини қилсин!

Кўприкнинг хўжайини тишини ғижирлатиб, бир қўллаб шартта маъбуднинг ёқасидан олди-да, иккинчи қўли билан қора сопли узун пичоғини суғурди. Шунда мен орқадан туриб, хўжайиннинг оёғидан бошлаб тишлаб олдим. У орқасига ўгирилувди, биз иккаламиз оёғимизни қўлга олганча пастга қараб югуриб қолдик. Хўжайин анчагача бизни қувлаб борди, лекин биз ўша чопганимизча Ранжит студияси ҳовлисига кириб кетдик. Бу район ўзига ўхшаган бошқа бир хўжайинга қарашли эди, чунончи бизни қувлаб киришга унинг юраги дов бермади-да, сўкиб-сўкиб қайтиб кетди.

Биз ярим соат шу студиянинг санъат бўлимида биқиниб ўтирдик. Санъат бўлимида уч бошли Браҳманинг¹ ҳайкали бор экан. Биз ўшанинг орқасига биқиниб олдик. Ниҳоят, атроф жимжит бўлиб қолди. Биз нафасимизни ростлаб,

¹ Ҳиндуларнинг уч олий маъбудидан бири (қолган иккитаси Вишну ва Шива).

сал ўзимизга келганимиздан кейин секин-аста санъат бўлимидан ташқарига мўралаб чиқа бошладик. Тушлик овқат пайти экан, ҳамма ошхонага кетган, атрофда ҳеч ким йўқ экан.

— Бу уч бошли ҳайкал Браҳмажийнинг ҳайкали, а? — сўради маъбуд ҳайкални кўрсатиб.

— Ҳа.

— Бунга шу ерда сажда қилинадими?

— Йўқ, тақсир, киностудияда муллажирингдан бошқа ҳеч нарсага сажда қилинмайди. Браҳманинг бу ҳайкали ганчдан қилинган-ку. Суратга олиб бўлгандан кейин шартта майдалаб ташлаб, худди шу ганчнинг ўзидан Раваннинг¹ ҳайкали ясалаверади.

— Ҳм-м... — маъбуд бир нарсаларни ўйлаб, ўзича кулимсирай бошлади.

— Ҳа, кулиб қолипсан? — сўрадим мен.

— Мен оламини яратганимда, — гап бошлади Нараян, — Браҳма мендан бир бошнинг ўрнига уч бош сўраган эди. “Браҳмажий, учта бошни нима қиласиз?” деб ҳайрон бўлганимда, “Ҳа энди, сўрагандан кейин беравермайсизми, сиздан нима кетади!” деб ўша гапида қаттиқ туриб олган эди. Шунинг учун мен унга учта бош ато қилганман. Ўша вақтда Браҳмажийнинг нега бунақа қилганини тушунмаган эдим. Лекин ҳали Дадар кўпригида анави безори ёқамдан олганида: “Э-э! Дадар кўпригида ишлашга бир эмас, тўртта бош керак экан!” деган фикр миямдан ўтди. Менимча, Браҳмажий ўшанда учта бош сўраб хато қилмаган экан, — деб маъбуд яна кулиб қўйди.

— Хато қилганим, тўғри қилганим, бунисини билмайман. Улуғларнинг ишини улуғлар билади. Мен фақат бир нарсани биламан: бу дунёда битта бошни асрашнинг ўзи машаққат иш. Бош учта бўлса, унда оғиз ҳам учта бўларди, учта оғизга мен қанақа қилиб нон етказиб берардим?

Нон дейишим билан қорним жуда очлиги эсимга тушиб қолди.

— Ҳм-м... Сенинг қачон қараса қорнинг оч экан-да! — деди маъбуд кесатиб.

— Сенинг қорнинг очмайдими?

— Йўқ, менинг ҳеч ҳам қорним очмайди. Лекин гоҳи-гоҳида бошим оғриб туради. — Шундай деб маъбуд бирдан маъюс тортиб қолди.

— Қачон оғрийди бошинг?

— Биронта юлдуз айланиб юрган йўлидан тойиб кетса ёки бирон-бир гўдак онасидан айрилса, ё бирон гул бевақт сўлса, ўшанда бошимга оғриқ туриб кетади.

— Қаеринг оғрийди: бошингми ё юрагингми?

— Бошим, чунки менда юрак-пурак деган нарсанинг ўзи йўқ. Мен юракни фаришталарга ҳам бермаганман. Юракни мен фақат инсонга ато қилганман, чунки инсонгина гуноҳга қўл уриши мумкин.

Мен ҳайрон бўлиб, маъбудга тикилиб қарадим. Лекин унинг юзи на бирон-бир фикрни англатарди, на биронта ташвиш-ғамни, унда болаларга хос маъсумликдан бўлак ҳеч вақо йўқ эди. Ёнимизда Ганешнинг² ганч ҳайкали ётган эди. Бирдан назаримда ўшанинг харгуми юқорига кўтарилиб, кейин яна эгилиб маъбуднинг оёғига теккандай бўлди. Маъбуд чўчиб, менга қаради-да, илжайиб деди:

— Қани юр-чи, бир сенинг қорнингни тўйдириб қўяй!

— Ие, шуюм гап бўлдими? Одамнинг қорнини тўйдириб бўларканми? — дедим мен.

Ранжит студиясининг ошхонасига кирдик. Мен ишни кока-кола ичишдан бошладим. Кейин ўзимга қовурилган нўхат, қовурилган товук, палов ва қулинг ўргилсин ширгуруч буюрдим. Маъбуд эса яна бош оғриғи дори сўратди. У дори ичди, мен эса бошлаб қорнини тўйдириб олдим. Маъбуд овқатга пул тўлаётганида унинг ҳамёнидаги юзталиқни кўриб, ёнимизда ўтирган машҳур пакана кино артистининг кўзи чиқиб кетди. Бу пакана артистнинг исми Тикку, ёши

¹ Раван — қадимий ҳинд достони “Рамаяна”даги салбий қаҳрамон, Ланка ороли шоҳи.

² Ганеш ёки Ганеша — Шива ва Парватийнинг ўғли, донишмандлик ва тусиқларни даф қилувчи маъбуд.

қирқларда эди. Кинода болалар ролида чиқарди, кулгили ролларни жуда қотириб ўйнади. У менинг олдимда уюлиб турган овқатлардан оч кўзларини узмасди. Шундан билдимки, шўрликнинг шу кунларда ҳоли танг экан. Дадар кўпригидаги пан дўконимда буни тез-тез кўриб турардим. Тикку баъзи-баъзида мендан уч-тўрт анна қарз олиб турарди. Ўз-ўзидан равшанки, қарзни қайтаришига кўзим етсагина қарз берардим.

Тиккунинг юзида соқол-мўйловдан ном-нишон ҳам йўқ эди. Кўриниши худди ёш болага ўхшаган, жуда содда эди. Бўйи икковимиздан ҳам ярим қарич паст эди. Тикку маъбудга қараб бир илжайди-да, унинг ёнига келиб ўтириб олди.

— Сен кинога янги келган кўринасан, а? — деб сўради у маъбуддан менинг қовурилган товукни апил-тапил туширишимга суқланиб қараб туриб.

Тикку маъбуд билан гаплашиб ўтирибдию бир кўзини мендан узмайди.

— Ҳа, шу бугун келиб турибман, — деди у.

— Кинода ишлаш ниятинг борми?

— Иш топилса, ниятим йўқ эмас.

— Ота-онанг қаерда туради?

— Менинг ота-онам йўқ, — жавоб берди маъбуд бошини эгганча хафа бўлиб.

Тикку унга яна ҳам яқинроқ ўтириб олди. Маъбуднинг елкасига қўлини қўйди-да, мени кўрсатиб, деди:

— Бу сенинг уканг бўлса керак, а?

— Йўқ, ўртоғим бўлади, — деди у.

Тикку маъбуднинг гапига ишонмай менга худди ўғрига қарагандай шубҳаланиб қаради. Шу қилганига мен ҳам унга менсимай қараб қўйдим. “Бунинг ҳам кинода ишлаш нияти борми?” сўради Тикку.

— Билмадим, ўзидан сўра, — жавоб берди маъбуд.

— Нимасини сўрайман? — деди Тикку азбаройи нафрат билан менга кўз ташлаб. — Бунинг башараси ўзи шундоқ айтиб турипти: ўлса ҳам бундан артист чиқмайди.

— Меники-чи?

— Сеники бошқа гап. Сенинг юзингда кишини ўзига тортадиган ажиб бир содалик бор. Сенинг юзинг шундай юзки, болаларнинг ролини ўйнайдиган манаман деган актёр ҳам оёғинга бош урса арзийди. Сенинг юзингни юз деса бўлади!

— Демак, меники юз эмас, тумшуқ экан-да! — тутақиб кетдим мен. Мен бола шаклига кириб олган эдим, шунинг учун ҳозир Тикку мени танимаяпти. Бўлмаса бир таъзирини бериб кўярдим-а. У менинг гапимни эшитмаганга солди-да, маъбудга қараб деди:

— Отинг нима?

— Бҳагван.¹

— Неча ёшдасан?

— Билмайман.

— Мен тенгига ўхшайсан. Ёшинг нари борса ўн иккилардадир.

— Сенинг ёшинг ҳам ўн иккидами? — сўради маъбуд Тиккудан.

— Шу келаётган янги йилда ўн иккига тўламан, — деди Тикку нафаси ичига тушиб. Шундан кейин у ниҳоятда меҳрибонлик билан маъбуднинг елкасига қўлини қўйиб деди:

— Бугундан бошлаб мени акам деявер. Отим — Тикку. Менинг кино соҳасида ишлаётганимга ўттиз йил, демоқчиманки уч йил бўлди. Болалар орасидаги машҳур актёрлар ичида менинг номим биринчилар қаторида туради. Лекин бир нарса аниқ: яқин келажақда сен эришадиган мавқега мен ҳеч қачон эришолмайман. Сенинг кўзларингда нимадир бор.

— Нима бор?

— Агар менинг гапимга хўп десанг, — давом этди Тикку маъбуднинг гапини эшитмагандай бўлиб. — Мен сени кино санъатининг энг машҳур юлдузига айлантираман, болалар ичида энг катта актёр бўласан. Двези Макранийнинг битта фильмда роль ўйнаганига қанча олишини биласанми?

¹ Ҳиндий тилида бу сўзнинг маъноси маъбуд дегани.

— Қанча олади? — деди маъбуд ҳайрон бўлиб.

— Ўттиз минг.

— Ўттиз минг дейсанми?! Йўғ-ей, бундай бўлиши мумкин эмас!

— Ўн ёшли қиз бола шунча катта пул олади! — деди Тикку деярли қич-қириб.

— Киноюлдуз Сўмийнинг қанча олишини биласанми? У саккиз ёшли бола, атиги саккиз ёшда. Биласанми, у битта фильмда ўйнаганига қанча олади?

Маъбуд боши билан “йўқ” ишорасини қилади.

— Қирқ минг, — деди Тикку.

— Қирқ минг?!

Тикку парво қилмай гапида давом этди:

— Ўн беш йил олдин, демоқчиманки, беш йил, яъни беш ой аввал мен унга бир фильмдан бир ролни гаплашиб берган эдим.

— Қирқ минг дейсанми? — деди маъбуд ҳангу манг бўлиб. — Бу ерга келаётганимда кўлимга юз рупиягина беришувди. Мен ҳалигача юз рупиядан ортиқ пулни кўрмаганман.

— Юр мен билан, сени картинанинг директори билан таништириб кўяман. — Шундай деб Тикку маъбудни судраганча олиб кетди.

— Маъбуд, қаёққа кетаяпсан, қаёққа кетаяпсан деяпман сенга? — қичқирдим мен бутунлай умидсизликка тушиб.

— Киноюлдузи бўлгани, — шартта жавоб берди маъбуд. Жуда қизиқаётгани унинг овозидан шундай билиниб турарди. — Сен шу ерда, ошхонада ўтира тур, — деди у менинг эргашганимни кўриб. — Мен ҳозир бирпасдан кейин киноюлдузи бўлиб қайтиб келаман.

Мен жаҳдан тишимни гичирлатиб, ноилож ошхонада қолдим.

У бир соатдан кейин, Тиккусиз, бир ўзи қайтиб келди.

— Тикку қани? — сўрадим маъбуддан.

— У ўша ёқда қолди. Кечқурун “Она — Ҳиндистон” кинотеатрининг олдида кўришадиган бўлди, — деди.

— Хўш, гапирсанг-чи, нима бўлди ўзи? Сени кимнинг олдига бошлаб борди? — бетоқатлик билан устма-уст савол бердим мен.

У ўзида йўқ хурсанд, оғзининг таноби қочган эди.

— Мана энди мен тўрт-беш кундан кейин киноюлдузига айланаман-қоламан. Энди жаннатга қайтиб боришимнинг ҳам ҳожати йўқ. Хўв, эшитаяпсанми гапимни, энди мен жаннатга бормайман. Шу ерда кейинги ҳафтадан бир фильм устида иш бошлаб юборадиган бўлдим. Улар менинг биринчи ишимга ўттиз минг берадиган бўлди. Тагимда антиқа машина бўлади, кондиционерли зўр бир квартира ҳам тўғрилаб берадиган бўлишди. Шундоқ бўлгандан кейин қайси аҳмоқ жаннатга бораман, дейди? Мен учун бу ерда жаннатда йўқ нарсалар муҳайё бўлади. Ҳамма газеталарда менинг номим бўлади.

— Сенинг номингни шундоқ ҳам ҳамма билади-ку! Номинг ҳамма жойда тилга олинади-ку!

— Ие, гапингни қара! Менинг номим газеталарда тилга олинмайди-ку. Қани, хўп, менинг номимни тилга олган биронта газетани кўрсат-чи! Борми шунақа газета! Гапинг тўғри, одамлар ибодатхонада, масжидда, гурудварада¹, черковда менинг номимни тилга олади, лекин газеталарда-чи, тунги клубларда-чи, меҳмонхоналарда-чи? Бу ерларда тилга олинмайди. Бундан бошқа қизиқ-қизиқ жойларда ҳам менинг номимни эслаш ҳеч кимнинг хаёлига ҳам келмайди. Лекин энди “Мувафэр” киножурналида чиқадиган менинг суратимга одамлар сажда қилади, мен Нирупа Рай билан бирга ишлайман. Яна энг зўри шундаки, бу фильмда Ашок Кумар билан Пран ҳам иштирок этади. — Маъбуд азбаройи шодлигидан ўйинга тушиб кетди.

— Сен жинни бўп қопсан! — дедим мен унга тушунтирган бўлиб. — Унақада оламнинг ишини юргизиш кимга қолади?

— Э, менга деса бу оламинг йўқ бўлиб кетмайдими! — деди тутатиб маъбуд. — Шу олам деса, бошимга сирқираб оғриқ туриб кетади.

¹ Гурудвара — синхлар ибодатхонаси.

Мен нима қилишимни билмай яна битта кока-кола ичдим-да, маъбуддан сўрадим:

— Ҳўш, бу нарсалар қандоқ қилиб бунақа бирпасда ҳал бўлиб қолди?

— Соддагина, оддийгина юз тузилишимни кўришдию, ҳамма нарса бирпасда ҳал бўлди-қолди, — у бир чеккадан гапира бошлади, — Тикку жуда ажойиб бола экан. У мени аввал режиссёр ёрдамчисининг олдига бошлаб борди. У жуда даққат билан ўтириб менинг бошимдан ўтганларни эшитди. Ота-онам йўқлиги, ёлғизлигимни ва кинода ишлаш ниятим борлигини эшитиб, менга жуда раҳми келди. “Ёнингда икки рупиянг борми?” деб сўради режиссёрнинг ёрдамчиси мендан. Мен: “Ҳа, бор”, дедим. У: “Бўлмаса шу икки рупияни менга бериб тур. Режиссёр бутун менга тушлик овқатга берадиган пулни бермади. Пулингни эртага қайтариб бераман. Келаси фильмда жуда зўр роль бор. Шу ролни ўйнайсану кинолдуз бўласан қоласан. Мен сени ҳозир фильмнинг режиссёри билан таништириб қўяман”, деди. Режиссёр ёрдамчисининг шу гапларидан кейин мен унга икки рупияни бердим.

— Икки рупияни бердингми, а? — ҳовлиқиб сўрадим мен.

— Ҳа, бердим. Шундан кейин у ўша заҳоти мени режиссёрнинг олдига бошлаб кетди. У фильмни суратга олиш билан жуда банд экан. Лекин Тикку билан режиссёрнинг ёрдамчиси бориб, “Кинода ишлайман”, деб жуда чиройли бир бола келди, деб айтувди, режиссёр югуриб олдига келди. Ўтириб, жуда диққат билан менинг саргузаштларимни эшитди. Ота-онасиз эканлигимни билиб, менга юраги ачиди. “Ёнингда ўн рупиянг борми?” деб сўровди, мен “ҳа, бор”, деб жавоб бердим. “Шу пулни менга бер, бутун продюсер менга берадиган пул чекини бермади. Эртага пулингни қайтариб бераман. Сен кейинги фильмдан бошлаб мен билан бирга ишлайсан”, деди режиссёр. Чунончи, мен унга ўн рупияни тутқаздим. Мен энди кейинги фильмдан бошлаб у билан ишлайдиган бўлдим. Шундан кейин Тикку мени фильм продюсерининг олдига олиб борди. Продюсерга Калькуттадан биров телефон қилмоқчи экан, шунини пойлаб хонасида ўтирган экан. Лекин менинг келганимдан хабар топган заҳоти югуриб олдига келди. Мен унга ҳам бошимдан ўтганларни гапириб бердим. У ҳам бошқаларга ўхшаб диққат билан ўтириб ҳикоямни эшитди. Ота-онам йўқлигини билиб, менга жуда ачинди. Ўпкаси тўлиб, кўзига ёш келди: “Ҳозир ёнингда йигирма беш рупиянг борми?” деб сўради. “Ҳа, бор”, дедим. “Шу пулингни менга бериб тур, — деди продюсер. — Кассир чек олиб келиши керак эди, ҳайронман, дараги йўқ. Эртага албатта келади. Келган заҳоти йигирма беш рупиянгни қайтариб бераман. Яна сен билан ўттиз минг рупияга шартнома ҳам тузаман”. Мен унга йигирма беш рупияни бердим. Энди мен Ашок Кумар, Пран ва Нирупа Рай билан бирга ишлайман.

Маъбуд бу гапларни менга комил ишонч билан гапирди ва бирдан жим бўлиб қолди. Унинг содда чеҳраси севинчдан порламоқда эди.

Мен пешонамга шап этиб бир урдиму “Тикку-чи? У сендан ҳеч нарса олмадим?” — деб сўрадим.

— Йўқ, у ҳам беш рупия олди. Лекин у эртага қайтариб бераман, деди. Бутун кечкурун у билан “Она — Ҳиндистон” кинотеатрининг олдига учрашадиганмиз. У мени ўша ердан яна бир бошқа кино компаниясига бошлаб бормоқчи. Тикку жуда ажойиб бола экан.

— Тикку ёш бола эмас! — бақирдим мен жаҳдан сочимни юлгудек бўлиб. — У ёши қирққа борган пакана бир одам, кинода болалар ролини ўйнайди. Худо ҳаққи, намунча аҳмоқ бўлмасанг!

Ғапимни эшитиб, маъбуднинг кўзи жиққа ёшга тўлди ва шу топда унинг соддагина, ёш боладай маъсум чеҳраси менга жуда ҳам ёқимтой туюлиб кетди. Унинг кўнглини бекорга огритдим, деб ўзим хафа бўлиб кетдим. Унинг қўлини кўлимга олиб дедим:

— Қўявер, бўлар иш бўпти. Юр, бу ердан чиқайлик. Бўлмаса, чўнтагинг куп-қуруқ бўлиб қолади.

Кечки пайт соат бешда биз “Она — Ҳиндистон” кинотеатрининг олдига бориб, Тиккуни икки соат кутдик, лекин у келмади.

* * *

Кечаси иккаламиз менинг хужрамда тагимизга шолча солиб, ёнма-ён ётиб-миз. Хужрага қайтиб келиб, биз дарров бола шаклидан яна катта одам қиёфасига кириб олганмиз. Маъбуд иккала қўлини бошига ёстиқ қилиб, шифтга тикилганча ётипти. Хонанинг димлигидан мен йиртиқ майкамни ечиб ташлаганман.

— Вой-бў, шунақа ҳам дим бўладими? Лоақал уйингда электр ҳам йўқ.

— Уч ойга ҳақ тўламаган эдим, электрчилар келиб узиб кетди. Вентилятор бўлмаса, Бомбайда кечаси димдан ётиб бўлмайди.

— Ҳа, жуда ҳам исиб кетяпти, — деди маъбуд менинг гапимни тасдиқлаб. — Ўзим ҳам жаннатда юравериб яхши об-ҳавога жуда ўрганиб қолган эканман...

— Бир нарса сўрасам майлими? — қўрқа-писа дедим мен.

— Сўрайвер.

— Жаннат ростдан ҳам бор нарсами?

— Ҳа, бор.

— Дўзах-чи?

— У ҳам бор.

— Яхшилик-чи?

— Яхшилик ҳам.

— Ёмонлик-чи?

— Ёмонлик ҳам бор.

— Яхшиликка яхшилик қайтади, ёмонликка ёмонлик, дегани-чи? Бу ҳам бор нарсами?

— Ҳа, бор нарса.

— Сен шунинг учун ёмонларга дўзахдан, яхшиларга жаннатдан жой бераркансан-да?

— Ҳа.

— Лекин аслида аксинча бўлиши керак, яъни жаннатга кўпроқ ёмон одамлар тушиши керак. Умрида яхшилик нималигини билмаган, жоҳил, қўли қонга беланган, қарашидан даҳшат ёғиладиган, гурури ҳар қадамда поймол бўладиган одамлар кўпроқ тушиши керак жаннатингга? Чунки фақат зулматгина нурга муҳтож бўлади, худди шунингдек, қонга беланган қўл гуноҳидан ўтишга муҳтож бўлади. Турмуши чиройли ўтган, оққўнғил ва софдил, гурури лат емаган одамларни сен жаннатга йўллайсан, лекин шундоқ ҳам разолат ва пасткашлик ўтида ёнаётган одамларни эса дўзахга юборасан. Яъни, жаннатдан жаннатга, дўзахдан яна дўзахга юборасан. Хўш, айтгин-чи, сен нега бунақа қиласан?

— Менга қара, ўзи нима демоқчисан? — сўради маъбуд бирпас ўйлаб туриб. Унинг иккала қўли бошининг тагида эди, нигоҳи эса шифтга қадалган.

— Демоқчиманки, баъзан ёмон одамларни ҳам жаннатга тушириб тур ва аксинча, яхши одамларни эса гоҳи-гоҳида дўзахдан ўтказиб тургин, хўпми? Гап шундаки, ҳар бир инсон ҳаётда нимани йўқотганини билиши шарт. Қилган гуноҳ кечирилмаса ёки қилган яхшилик учун азоб тортилмаса, қизиги қолар эканми?

— Менимча, сен мана шу зим-зиё хужранг нурга тўлишини, ёзда шифтда паррак айланиб туришини хоҳлайсан. Шундайми? — деди кулиб маъбуд. — Лекин бунинг учун, тақсир, сиз тер тўкиб меҳнат қилишингиз керак. Мен яратадиганимни яратиб қўйганман. Уни ўзгартириш эса одамнинг ўзида қолган.

— Ўзгартириш жуда қийин иш-да, — дедим мен.

— Биламан. Билганим учун мен бу ишни фаришталарга эмас, инсонга топширганман.

Шундай деб у жим бўлиб қолди. Қоронғу хужрага жимлик чўкди. Мени мудроқ боса бошлади. Маъбуднинг овози қулоғимга тобора секинроқ эшитила бошлади. У дерди:

— Ҳаёт ва ўлим деган азалий нарса гуноҳ ва савоб, ёмонлик ва яхшилик каби хислатлардан устун туради. Мана ҳозир шу топда Андромеда юлдузлар туркумида битта юлдуз портлаб кетди. Бир зумнинг ўзида ўша ёқда икки юз миллиард мавжудот ҳалок бўлди. Бир дақиқа олдин ўшалар тирик эди, кимни-

дир-ниманидир севарди, кимдандир-нимадандир нафрат қиларди, кимгадир зулм ўтказарди, кимгадир раҳм қиларди, тип-тиниқ осмонни, кўм-кўк новдаларни, ширин лабларни, кулиб турган кўзларни орзу қиларди... Лекин шу дамда бир юлдуз портлади ва худди шу дамнинг ўзида Сомон йўлининг бир четида бошқа бир юлдуз вужудга келди. Ҳалиги юлдуз нима ёмонлик қилувдики, портлаб, йўқ бўлиб кетди? Ёки манавиниси нима яхшилик қилган эканки, вужудга келди? Хуллас, мендан гуноҳ-савоб, ёмонлик-яхшилик нима, деб сўрамай қўя қол. Бир гал мен гуноҳ ва савобни, яхшилик билан ёмонликни, жаннат ва дўзахни, нур ва зулматни йиғиб, дошқозонга солдим-да, инсонни яратдим. Энди қумнинг ичидан олтин заррасини қидириб юриш менинг ишим эмас, шуни билиб қўй.

Назаримда, овоз узоқ-узоқдан, Сомон йўлининг нариги томонидан, қандайдир бўшиқлардан келмоқда эди. Мен эса мудраб-мудраб кетардим, чунки кун бўйи ўлардай чарчаб-ҳориган эдим. Бир маҳал сонимга биров бир ургандай бўлди, сапчиб ўрнимдан туриб кетдим.

— Вой дангаса, вой аҳмоғ-ей! Ҳалитдан ухляяпсанми? Кечаси энди бошланди-ку!

— Сен-ку маъбудсан, сенинг уйқунг келмайди, — дедим тўнғиллаб. — Мен бир бечора банданг бўлсам, буниг устига кун бўйи ҳориб-чарчаган бўлсам. Шунинг учун камина ухлайди. Ундан кейин, тақсиримнинг сурбетлик билан муомала қилишлари менга ёқмаяпти. “Дангаса, аҳмоқ” эмиш! Мен бунақа гапларни ёқтирмайман. Ахир ҳар ҳолда сен бизнинг маъбудимизсан, бизнинг эгамизсан, биз эса сенинг қулларингмиз. Шундоқ экан, қул билан ҳўжа ўртасида қанақа дўстлик бўлиши мумкин? Қанақасига улар бир-бири билан сансираб бемалол гаплашиши мумкин? Хўп, узр, ҳалақит берма, мен энди ухлайман.

Шундай деб, мен бошқа ёнбошимга ағдарилдим-да, уйқуга кетдим. Маъбуднинг гаплари уйқу аралаш қулоғимга чалиниб қолди:

— Уф!! Шу ҳам ҳаёт бўлдими! Ёлғизман, бутунлай ёлғизман. Ҳамма менга сажда қилади-ю, лекин битта ҳам дўстим йўқ. Елкасига қараб бир тушириб, бемалол сўкишиб гаплаша оладиган биронта оғайним йўғ-а! Қанийди, менинг ҳам бир ўртоғим бўлса-ю, мени бир сўкса! Афсус! Қандай даҳшатли ёлғизлик!

Билмадим, маъбуд яна қачонгача шу зайлда ўзига-ўзи гапириб ётганин. Лекин унинг ғамгин, ширали, аста-секин қулоғимга чалинаётган ёқимли овози мени аллалаб, ухлатиб қўйди. Уйғонганимда аллақачон тонг отиб бўлган эди, туйнукдан рўпарамдаги деворга куёш нури тушиб турарди. Мен ҳовлиқиб ўрнимдан туриб қарасам, ёнимдаги чорпояда чиройли, оддийгина бир бола ухлаб ётипти. Саккиз ёшлардаги бу бола жуда чиройли ва ёқимтой эди. Унинг узун-узун киприклари ёноқларига тегиб турар ва уйқуда билинар-билинемас қимирлаб қўярди.

* * *

Бугун маъбуднинг Бомбайдаги болалар билан иккинчи кун танишиши эди. Мен уни эрталабданок Манўҳар билан таништирдим. Манўҳар қотмадан келган, ўлардай нокас бир гужаратлик бола эди. Гапдонликда унинг олдига тушадигани йўқ эди. Унинг очофат кўзлари битта-яримтани тузоғига илинтириш пайида ҳамшиша олазарак. У эшик занжирини шақирлатиб, хужрага кирди-да, қаршисида иккита бола турганини кўриб, ҳанг-манг бўлиб қолди.

— Сетҳ қани? — деб сўради у.

Сетҳ деб Манўҳар мени кўзда тутган эди, лекин мен ҳозир ёш бола қиёфасида бўлганим сабабли, у мени таниёлмади.

— Сетҳ бир жойга кетган эди, — жавоб бердим мен.

Манўҳар менга тикилиб қараб: “Сен Сетҳнинг ўғлига ўхшайсан-а”, деди.

Мен “ҳа” деб бошимни қимирлатдим.

— Бу-чи? Бу ким бўлди? — маъбудни кўрсатиб сўради Манўҳар.

— Ҳа, энди бир бола-да, — дедим мен шарт кесиб.

Манўҳар жим бўлиб қолди. Бирпас менга синчиклаб қараб турди-да, кейин деди:

- Сетҳга айт, Чўка келиб кетди, де. Унинг тўққиз рупияси менда. Кечқурун келиб ташлаб кетаман. Шунини айтиб қўй.
- Шундай дея у менга тикилиб қаради, бошдан-оёқ диққат билан разм солиб чиқди-да, “Қўясанми?” деб сўради.
- Мен “қўяман” деб жавоб бердим.
- Қайсинга? — сўради у.
- Учү бешга, — дедим мен.
- Қанча?
- Икки анна, — жавоб бердим мен.
- Манўҳар менинг айтганларимни битта кичкина қоғозга ёзиб олди. Мен маъбуддан унга битта икки анналик танга қарз олиб бердим. Манўҳар пулни олиб, унга ўгирилди-да, сўради:
- Бу-чи? Бу қўймайдими?
- Нимани? — ҳайрон бўлди маъбуд.
- Бирон номерга-да, — жавоб берди Манўҳар.
- Номер деганинг нима бўлади? — яна тушунмади маъбуд.
- Манўҳар уни майна қилиб, “ҳи-ҳи”лаб кула бошлади.
- Бу кечагина қишлоқдан келган, — дедим мен шоша-пиша.
- Менинг гапимни эшитиб, у шартта маъбуднинг ёнига ўтириб олди-да, унга тушунтира кетди:
- Бу ўйин мана бундай бўлади. Банка бўлади. Банкага очиб ўйнаса ҳам бўлади, ёпиб ўйнаса ҳам. Хоҳлаганингча ўйнайверасан. Кечқурун натижаси маълум бўлади. Шунда сен қўйган рақам чиқса бўлди, бир рупиянгни тўққиз рупия қилиб қайтиб бераман. Билдингми?
- Бир рупияни тўққиз рупия қилиб дейсанми? — ҳайрон бўлди маъбуд. — Бизда битта гуноҳга битта жазо берилади, қилинган битта эзгуликнинг самараси ҳам битта бўлади.
- Гуноҳ, эзгулик дейдими? Бу нима бало? — ҳеч нарсага тушунмай Манўҳар мендан сўради.
- Бунинг мамлакатада шунақа ўйин бор экан.
- Э-э, шундай дегин. Биттага битта бўлса, бунинг нимаси ўйин бўлди? Бизники зўр ўйин. Қўлингдан бир кетади, лекин тўққиз келади.
- Бу жуда қизиқ ўйин экан-ку! — деди маъбуд ўзида йўқ севиниб. — Мен ҳам тўрт анна қўйганим бўлсин!
- Қайсинга?
- Эзгуликка.
- Яна эзгулик дейди-я! Ҳой биродар, биронта рақамни айтгин деяпман сенга! Бирдан бошлаб хоҳлаган битта сонни айт. Хоҳла очикқа қўй, хоҳла ёпиққа. Ҳам очикқа, ҳам ёпиққа қўйсанг ҳам бўлаверади. Лекин тезроқ бўл. Сенга қараб ўтиришга вақтим йўқ.
- Ие, вақт дегани ҳеч ҳам тамом бўлмайди-ку, — деди секингина маъбуд.
- Бу оғайнинг қанақа гапларни гапирди ўзи? — деди хуноб бўлиб Манўҳар.
- Қайси юртдан келган бу? Ўйнайдиган бўлсанг ўйна, бўлмаса мен кетдим.
- Сен мактабда ўқимайсанми? — сўраб қолди маъбуд.
- Бе, — деди илжайиб Манўҳар. — Ана, “Би-эй” даражаси борлар Дадардаги почтахона олдида бировларга хат ёзиб бериб тирикчилик қилаяпти. Улар эртадан-кечгача аранг ўн анна топади, мен эса манави ўйинда ўн рупия ишлаб оламан. Шу ишимнинг ўзи зўр, ўқиб нима қиламан? Менга қара, сен ўйинга қўшилмайдиганга ўхшайсан. Сенга гап тушунтиравериб, жуда кўнглим озиб кетди. Бўпти, мен кетдим.
- Бу пул ўйин-ку! Ўн икки ёшли бола бўла туриб пул ўйнайдими? Бу ўйин қимор-ку ахир! — деди куйиниб маъбуд Манўҳар кетгач.
- Бомбайдагиларнинг тўртдан уч қисми шу қиморни ўйнайди. Улар эртадан кечгача бир нарса ютармикинман, деган илинжда ўтиради. Энди сен у бечораларни шу илинждан ҳам маҳрум қилмоқчимисан?
- Ўзинг бир ўйлаб кўргин, ахир у ҳали ёш бола-ку!
- Бомбайда минг-минг бола эртаю кеч шу ўйин билан овора. Шу болалар кирмаган биронта кўча, биронта бозор, биронта пастқам жой йўқ бу шаҳарда.

— Ҳам очикқа, ҳам ёпиққа эмиш! — гулдиради тангри жаҳл билан.

— Ҳам очикқа, ҳам ёпиққа ўйнаганга Манўҳар-ку бирни тўққиз қилиб қайтариши мумкин. Лекин ўзинг-чи? Ўзингнинг ҳам шунга ўхшаш ўйининг бор-ку. Туғилиш билан ўлиш ҳам шу ўйинга ўхшамайдими? Хўш, сен шу ўйиндагиларга нима берасан? Калтакми, муштми, очликми, ишсизликми ё қашшоқликми? Хўш, айт! Шуми берадиганинг? — Маъбудга қараб дедим мен куйиб-пишиб.

— Юр, шу ковакдан ташқарига чиқайлик, — деди кўрқиб кетган маъбуд.

* * *

Маҳимда насроний болаларнинг байрами бўлаяпти. Авлиё Андрей черковининг кенг саҳни лиқ-лиқ одам. Чор атрофга ранг-баранг байроқчалар осиб ташланган. Саҳннинг бир чеккасида тошдан қилинган атрофи очик бир ибодатгоҳ бўлиб, ундаги Биби Марям ҳайкалининг қаршисида одамлар тиз чўкиб турипти. Бир-биридан чиройли кийинган болалар, эркак-аёллар черковга кириб кетаётибди — ҳаммасининг қўлида шам.

Лекин ҳақиқий байрам ташқарида эди. Ёшу қари аралаш-қуралаш бўлиб кетган. Оёқ қўйгани жой йўқ. Биров пурий¹ еяпти, биров Исо пайғамбарнинг суратини харид қилаяпти. Ярмаркада жондан бошқа ҳамма нарса бор: ялтироқ қилиб ишланган ҳар хил хоч дейсизми, америкача қилиб тикилган шим дейсизми, камар дейсизми, пуфаку, шоколаду ҳар турли ширинликлар дейсизми — ҳар бало бор. Бу ердан арзон атирдан тортиб помадагача, қоғоз гулдан тортиб ипак рўмолгача топса бўлади. Хуллас, йўқ нарсанинг ўзи йўқ. Шовқин-сурон ва хурсандчилик авжида. Ранглар кўзни олади.

Бу манзарадан маъбуд жуда қаттиқ таъсирланди. У анча вақт ярмаркада айланиб юрди. Ювиниб-таранган, чиннидай-чиннидай болаларни, уларнинг ота-онасини ва ака-укаларини кўриб маъбуднинг севинчи ичига сиғмай кетди.

— Дунёдаги болаларнинг ҳаммаси худди шунақа бўлиши керак. Болаларимизнинг дунёси худди шунақа бўлиши керак. Шунақа гўзал бўлиши зарур! — деди у тўлқинланиб.

Менинг жуда қорним очганди, чунончи тўртта пурий олиб, паққос туширдим. Устидан уч-тўртта шоколад еб, чўнтақларимни ширинликка тўлдириб олдим-да, маъбуднинг куйиб-пишиб фалсафа сўқишига қулоқ солганча мийи-гимда кулиб туравердим.

— Менга қара, — дедим унга қараб. — Биз яшаб турган дунёда олти яшар болаларнинг бунақа қилиб юриши кунда-кунора бўладиган нарса эмас. Билмай қолдим, сен ўзинг қайси дунёни гапираяпсан?

Маъбуд атрофидаги юз-юзлаб гулдай-гулдай бўлиб юрган болаларга яна бир бор суқланиб қаради-да, кейин менга деди:

— Мен худди мана шунақа бир-биридан чиройли, бир-биридан ширин, билмидон, одобли болаларни кўраман, деб жаннатдан бу ерга келган эдим. Мен худди шунақа болаларни қидириб юрувдим.

— Ўшандай болаларни топибсан, энди бемалол жаннатга кетсанг ҳам бўларкан-да? Шунақами?

— Ҳа, — деб жавоб берди тангри мамнунлик билан.

— Унда, бўпти, кетдик бу ердан. Сен ниятингга етибсан. Энди бемалол маллокаларга қўлинг ўргилсин бир ҳисобот тайёрлаб қўй.

— Ҳеч шубҳасиз! — кўз ўнгидаги гўзал манзарага боқаркан, комил ишонч билан деди тангри. — Мен шу бугун кечқурундан қолмай жўнаб кетаман.

— Бўпти, юр бўлмаса, мен сени автобусга ўтқазиб юбора қолай.

— Бўпти, юр, — деди у гапимни маъқуллаб.

Бизга ўша ердан шам сотиб ўтирган кичкинагина бир болакай илашди. У инглизча ва ҳиндийчани аралаш-қуралаш қилиб, бузиб-ёриб лаби-лабига тегмай бидирларди:

— Ота-онам йўқ... етимман, иккитаси уч аннадан шам сотаман... Сизлар ҳам шамдан ола кетинглар... Худо хайрингизни берсин, уч аннагина бериб, шамдан

¹ Ёгда пишириладиган нон, кичкина қатламага ўхшайди.

ола кетинглар... Бир бечора етим боламан... Ота-онам ўлиб кетган... Уч аннани аяманглар...

Бола шу зайлда анча жойгача орқамиздан эргашиб борди. Маъбуд уни кўрган заҳотиёқ кўнгли юмшаб кетиб, шам оламанга тушиб қолди. Лекин мен унга қайта-қайта “қўй” деганимдан кейингина ноилож мен билан бекатга қараб кетди. Бола бечоранинг кўриниши шу қадар аянчли, овози шу қадар мунгли эдики, охири мен ҳам чидолмадим. Кўнглим юмшаб кетиб, маъбудга қараб дедим:

— Бўпти, оладиган бўлсанг ол шамингни. Манави лаънати даф бўлсин. Ингиллайвериб жуда жонга тегиб кетди-ку...

Маъбуд миннатдор кўзлари билан менга қаради. Кейин иккита шам олиб, болага уч анна тутқазди.

— Худо қалбингизни доимо пок тутсин! — бола пулни олиб бизни инглизчалаб дуо қила кетди. — Сизни худонинг ўзи асрасин... Сизни худо ўз паноҳида сақласин. Бир бечора етим боламан... Ота-онам ўлиб кетган, ва ҳоказо.

Сал нарироққа ўтгандан кейин мен маъбуддан сўрадим:

— Қалбингизни пок тутсин, деганини эшитдингми? Сенда ҳам қалб деган нарса борми? Узи қалб...

— Эсинг жойидами? Ахир қайғу-алам, севинч деган нарсалар менга мутлақо бегона-ку! Қалб дегани ғам-алам нималигини биладиган, севинчдан баҳра оладиганлардагина бўлади...

— Баҳра олиш нима дегани?

— Фақат бир хаёлгина, холос.

— Наҳотки, одамлар шу бир хаёлни сақлаш учунгина шам ёқиб ўтирса?

— Фикр-хаёл учун одамлар шам у ёқда турсин, бутун бошли ҳаётини ҳам ёқиб юборади. Буни ўзинг яхши билсанг керак, — деди маъбуд.

— Ҳа, билман. Фикр-хаёлни улар юз минг маротаба гулханда ёққан, чуқур гўрга кўмган, илак арқонда осган. Хочга миҳлаб, йўқ қилиб ташламоқчи бўлган, лекин у ҳеч ҳам йўқолмади... Аммо барибир, — ўйлаб туриб дедим мен, — фикр ҳам мукамал нарса эмас экан. У ҳам йўқ бўларкан, ўларкан. Ойда ўтириб чарх йигирадиган кампирга ўхшаб у ҳам ўларкан. Ҳақиқий баҳра, ҳузур-ҳаловат етук фикрда бўлади.

Гап билан бўлиб, биз бекатга келиб қолганимизни билмай қолдик. Мен у ёғини ўйлай олмадим, акс ҳолда қалбим автобусда кетиб, ўзим бекатда қолиб кетишим мумкин эди. Шунинг учун иккаламиз автобусга чиқишни маъқул, деб билдик. Биз икки қаватли автобуснинг юқори қаватига чиқиб ўтирдик. Иккинчи қаватга чиққанимизнинг сабаби шуки, аввало, у ер ғир-ғир шабада, қолаверса, жуда атрофни томоша қилиб кетишли бўлади. Иккаламиз ёнма-ён ўтирдик. Ўнг тарафимизда, афтидан, мактаб ўқувчисига ўхшаган, яхши кийинган бир бола ўтирарди. Кўринишидан семиз чарм папкаси китобга тўла эди. Тиззасида битта дафтар, кўйлагининг устки чўнтагига авторучка қистириғлиқ. Эғнида оппоқ қалта шим, оппоқ пайпоқ, оппоқ туфли. Қараган кишининг яна қарাগиси келади. Биз уни ҳавас билан томоша қила бошладик, лекин у бола бизни пайқамди ҳам.

Шу маҳал олдимизга кондуктор келиб қолди. Маъбуд чиптага пул олмоқчи бўлиб, кўлини чўнтагига тикди. Кўлини чўнтагига тикдию шу кўйи қотиб, бақрайиб қолди.

— Ҳа, тинчликми? — сўрадим мен.

— Биров чўнтагимни кесиб кетибди.

— Қачон?

— Билмадим.

— Ҳалиги боладан манави шамни олгунимча чўнтагим бус-бутун эди, — кўлидаги шамга тикилиб туриб деди у. — Озгина юриб, автобус бекатига келдик, у ерда иккаламиздан бошқа ҳеч ким йўқ эди. Худди бу ўша шўринг қургур етим боланинг ишига ўхшайди.

“Ота-онам ўлиб кетган, етим боламан”, деб мен маъбудни масхара қилишга тушдим.

— Ахир ўзинг ҳам кўрдинг-ку аҳволи қанчалик ночорлигини. Соддагина эди... Кўзи ҳам жикқа ёш эди... — ҳайрон бўлиб деди маъбуд.

— Кўзи жикқа ёшу кўлида қайчи ушлаб турган экан-да! Бўлмаса чўнтагинг-ни қандоқ қилиб кесарди?

— Қани бўлларинг, пулни чўзларинг! — қисталанг қилди кондуктор.

— Манави шамларни олақолинг. Ёқсангиз, гуноҳдан фориг бўласиз, — деди ёлвориб маъбуд.

— Гуноҳдан фориг бўламану ишдан ҳам айрилам-да! Йўқ, кераги йўқ. Пулни чўзларинг! — деди кондуктор.

— Ёнимда пулим йўқ, лекин сиз чипта бераверинг, мен яхшилаб дуо қиламан. Худо сизни ўз... — маъбуд гапини тугатолмай қолди.

— Ҳой бола! Майнавозчиликни йиғиштир! — ўшқирди кондуктор. — Ҳозир олиб тушиб, полицияга бериб юбораман. Чўз пулдан... Сен ҳам чиқар пулдан, — менга ўкрайди кондуктор. — Дуоингдан ўргилдим! Бу давлатнинг автобуси, черковники эмас!

— Менинг пулим ҳам бунда эди. Бунинг чўнтагини кесиб кетишибди, икки ўртада мен куйиб қолдим, тақсир, — дедим мен ниҳоятда итоаткорлик билан.

Кондуктор жаҳлига чидолмай шартга автобуснинг жингироғини чалиб юборди. Автобус энди тормоз берувди, ёнимизда ўтирган ҳалиги мактаб ўқувчиси маъбудга қараб, сен қаерга борасан, деб сўраб қолди. У нима дейишини билмай менга қаради.

— Байкалла кўпригига борамиз, — жавоб бердим мен.

— Мен ҳам ўша ёққа кетаяпман. Сенларга мен тўлаб юбораман. Бир жойга кетаётган эканмиз, уйлариңдан олиб берарсанлар пулни, — деди ҳалиги бола.

Маъбуд бир нарса демоқчи бўлиб оғиз жуфтловди, менинг кўз қисганимни кўриб, индамай кўя қолди. Бола бизга пул тўлаб юборди. Шу маҳал автобус Маҳимда тўхтади. Автобусга бир полициячи чиқиб, аланглаб ниманидир қидира бошлади. Буни кўриб маъбуд сўради:

— Бу нимани қидираяпти?

— Бомбайда ичкилик ичиш ман қилинган-ку? Ҳеч кимда ичкилик-пичкилик йўқмикин, деб шуни қидираяпти, — жавоб берди ўқувчи бола.

— Бомбайга энди келишингми, дейман? — сўради полициячи маъбуддан.

— Ҳа, энди келишим, — жавоб берди у.

— Хўш, сенинг юртингда ичкилик ичиш бемалолми?

— Ҳа, бемалол, — деди у жуда гердайиб. — У ёқда ичкилик ариқда сувнинг ўрнига оқиб ётади.

— Қани, ундоқ бўлса, сени бир тинтиб кўришим керак экан, — полициячининг юзи жиддий тус олди. Шундай деб у маъбудни обдан титкилади. Кейин мени ҳам тинтиб кўрди. Ўқувчи бола бизга қараб кула бошлади. Унга қараб полициячи ҳам илжайган бўлди.

Полициячи тушиб кетиши билан автобус ҳам кўзгалди. Ҳалиги бола туриб, бизга яқинроқ келиб ўтирди.

— Чўнтагингда қанча пул бор эди? — сўради у маъбуддан.

— Қанчалигини билмайман, лекин бор-йўғи ҳаммаси кетди.

— Шундоқ бўлса ҳам тахминан айтгин-чи, қанчайди пулинг?

— Қандоқ қилиб айтаман? — деди у. — Бори кетди, деяпман-ку. Бомбайда ишлатаман, деб опкелган ҳамма пулим кетди. Ҳозир ёнимда бир пайса ҳам йўқ...

— Бомбайнинг қаерида турасан?

— Ҳеч қаерида турмайман. Манавининг олдига келувдим, лекин бу ҳам беиш экан, — деди маъбуд мени кўрсатиб.

Бола менга қаради. Мен унга тушунтира кетдим:

— Энди гап мундоқ, оғайни. Биз сенга ўхшаб мактаб-пактаб деган нарсани билмаймиз. Биз эртаю кеч кўчада юрадиган дайдиларданмиз. Билетга тўлаб юборган пулинг кўлоғини ушлаб кетди, деявер. Бизнинг ҳеч қанақа уй-пуйимиз ҳам йўқ, сенга ёлғон гапирувдик. Агар раҳминг келса, бизни кечир, бўлмаса, ана, полициянинг қўлига топширақол.

Бола менинг гапимни эшитиб, кулди. Чўнтагидан оппоқ дастрўмол олиб, юз-кўзларидаги терни артди. Бола бечора бизга ўхшаганларни, ҳойнаҳой, энди кўриб турган бўлса керак. Ўзи ҳам ниҳоятда одобли оиланинг боласига

ўхшайди. Бизга юраги ачиб, чипта ҳам олиб берди. Лекин бизда ҳеч қанақа айб йўқ-да...

Байкалла кўпригидан ўтиб, автобусдан тушдик.

— Чиптанинг пулини тўламаганларингга яраша, энди лоақал папкамни уйим-гача кўтариб обориб берларинг, — деди бола бизга қараб.

— Сенинг уйинггачами? — ҳайрон бўлди маъбуд.

— Шундоқ десанг ҳам бўлаверади, — шундай деб, бола папкасини маъбуднинг кўлига тутқазиб қўйди. Бола йўл бошлади, кетидан чарм папкани кўтарганча маъбуд, унинг кетидан мен йўлга тушдим.

Трамвай йўлидан ўтиб, бир пастқам кўчага кирдик. Юриб-юриб, аввал бир жинкўчадан, кейин бошқа бир тор кўчадан айланиб ўтдик. Тор кўчадан чиқиб, бир бозорни кесиб ўтдик-да, ўтин сотадиган жойга келдик.

Ўтинларнинг устида ўн етти-ўн саккиз ёшлардаги бир бола ўтирарди — бошида ёғи чиқиб кетган шапка, эгнида кирига қараб бўлмайдиган кўйлак, яғир лунги. Юзидаги кўтирнинг доғлари бу қоп-қора болани яна ҳам бадбашара қилиб кўрсатарди. Яғир лунгисининг ичига кўлини тикиб, оёғини қашиганча, бизни бошлаб келган боладан сўради:

— Булар ким? — деди у бизни кўрсатиб.

— Менинг оғайниларим.

— Ишонса бўладими?

— Камбағал болалар, беиш экан.

— Ишлайсанларми? — кўзини лўқ қилиб сўради у биздан.

— Иш бўлса, албатта, ишлаймиз, — дедим мен шартта.

У индамади. Кейин бизни бошлаб келган боладан “Опкелдингми? деб сўради. Бола “ҳа, опкелдим”, девди, у “қани?” деб сўради. Бола индамай папкасини оча бошлади.

Манзарани кўриб, маъбуднинг оғзи ланг очилиб қолди:

— Мен сени мактаб боласи деб ўтирибман, — деди болага қараб.

— Ким, Ҳакуми? — ёши қатта бола хахолаб кулиб юборди. — Бу бизнинг Ҳаку оғайнимиз қўлбола ароқ чиқарадиган “мактабда” ўқийди. Ўн йилдан бери шу ишни қилади. Энди бу “мактабни” битириб, виски ишлаб чиқарадиган “кол-лежга” кириб ўқимоқчи.

— Отанг қаерда? — сўради Ҳаку ҳалиги боладан.

— Овқатлангани кетди. “Ҳаку келса, пулини бериб ароқни олиб қол”, деб айтиб кетди. У аҳмоқ сени қачондан бери пойлаб ўтирувди.

— Қани, пулни чўз! — деди Ҳаку шартта.

— Чўзаман, лекин олдин қиттак-қиттак отиб олсак. — Шундай деб, ёши қатта бола ўтинларнинг ичидан тўртта стакан олди.

— Ие, сенлар ҳам ароқ ичасанларми? — ҳайрон бўлиб сўради маъбуд. — Сен ҳамми? Муштдай бола бўла туриб, сен ҳам ичасанми? — Ҳакуга қараб деди маъбуд.

— Ҳа, бунинг нимасига ҳайрон бўлаяпсан? — овозининг борича хахолаб кулди Ҳаку. — Шу ароқнинг орқасидан кунимиз ўтгандан кейин, ичамиз-да, ичмай нима қиламиз. Кел, сен ҳам бир татиб кўр.

Ёши қатта бола тўрттала стаканга ароқ қуйди. Кейин ароқли шишага сув қуя туриб деди:

— Падарига лаънат... Дадам билиб ўтириптими бунга сув қўшилганини. Қани, бўлларинг, стаканни тезроқ бўшатларинг. Дадам келиб қолса, нақ башарангни тескари қилиб қўяди.

Ҳаку билан ҳалиги бола қулт-култ ютиб, бирпасда стаканни бўшатди. Биз фурсатдан фойдаланиб қуён бўлиб қолдик.

Ҳаку иккови анқайиб қолди, лекин орқамиздан қувламади. Ҳойнаҳой, бизни жинни-пинни деб ўйлагандир.

Биз Байкалла кўпригига етиб келдик-да, Дадар кўпригига қараб секин-аста одимлаб кетдик.

— Энди қаёққа борамиз? — сўрадим маъбуддан.

— Сеникига.

— Бугун қайтиб кетсам керак, девдинг-ку?

— Энди қайтмайдиган бўлдим.

— Ҳақуни кўрибми?

Маъбуд индамади. Қарасам, кўзи жиққа ёш.

Мен унга қараб шундай дегим келди: “Сен ҳаддан зиёд оққўнгилисан, маъбуд, ниҳоятда виждонлисан, ўта шафқатлисан, лекин бу дунё кўз ёшидан ўзгарганда эди, унинг ҳар саҳардаги кўз ёшидан — шудринг доналаридан аллақачон ўзгармасмиди?!” Бироқ маъбуднинг кўзидаги ёшни кўриб, индолмай қолдим.

Ўша кун кечаси хужра жуда дим бўлиб кетди. Бир ёқда иссиқ, бир ёқда очлик, жуда ҳолдан тойиб, фиғоним фалакка чиқди. Заҳримни маъбудга сочдим:

— Сен ҳам юриб-юриб мени топибсан-да! Бу шаҳарда нима кўп миллионер савдогар кўп, катта-катта бой, завод-фабриканинг хўжайини кўп! Ўшаларни-кига боргин эди! Нима десанг муҳайё бўларди, ҳузур-ҳаловатда яшардинг, ҳеч нарасадан қийналмасдинг. Меникига келишинг шартмиди?

— Мен маъбудман, қаёққа борсам ихтиёрим, — сал қизишиб деди у. — Сен кимсан ўзи менга жаҳл қиладиган? Қайтанга сеникига келганимга раҳмат дейишинг керак. Раҳмат дейиш ўрнига сен мени сўкаяпсан...

— Эрталабдан бери қорин пўстак бўлганидан кейин сўкамани-да, сўкмай нима қиламан. Ҳўв ҳали насронийларнинг ярмаркасида зигирдаккина ширинлик едим. Ўша бўйи оч юрибман. Лоақал бир пиёла чой ҳам ичганим йўқ. Эрталабдан бери сен билан сакиллаб қаёқдаги бўлмагур ишларни қилиб юрибман. Сен бўлсанг чўнтагингни кисавурга урдириб қўйиб, бошимга бало бўлиб ўтирибсан!

— Жуда қорнинг очиб кетибди, а? — деди у кулиб.

— Мен сенга ўхшаб маъбудмидим, қорним очмай юраверадиган! — баттар жиғибийрон бўлдим мен.

У индамади.

— Нега индамайсан? — Бизни яратганингда одам яшаса бўладиган шароитни ҳам қўшиб яратсанг бўлмасмиди? Мана энди ўзинг дим хужрада газета елпиб, ўлай деб ётибсан! Бу дунёдаги бева-бечораларни кўявер! Улар ўзининг ёғига ўзи қовурилиб, ўлиб кетаверсин! Бор, жўна энди жаннатингга қараб!

— Мен ҳозир кетолмайман. Ҳали бу ерда ишим битгани йўқ, — деди маъбуд.

— Бўлмаса, қани, пулдан чўз! — дедим жиғибийроним чиқиб. — Тўғри-да, агар кун бўйи бошқа одамнинг ишини қилганимда, у ҳеч бўлмаганда икки маҳал қорнимни тўйдирарди! Ё нотўғримиз?

— Пулим йўқлигини биласан-ку. Ёнимда ҳалиги иккита шамдан бошқа ҳеч вақо йўқ.

— Шам қорин тўйдирармиди, маъбуджон... Қаёқдаги гапларни гапирасан-а!

— Ҳа, нима қил дейсан бўлмаса? — деди бутунлай ночор бўлган маъбуд.

— Менинг ишим йўқ нима қилишинг билан! Менинг ичим таталаб кетаяпти... Бўлмаса, жаннатдан пул сўрат.

— Сўратганим билан ҳеч ким юбормайди.

— Нега юбормас экан, кимнинг буйруғи билан юбормас экан? Хўш?

— Худди ўзимнинг буйруғим билан юбормайди. Жамики қонун-қоидани ўзим яратганман. Энди яна ўзим қандоқ қилиб ўша қонун-қоидани бузай?

— Ҳой, менга қара, сен жуда қизиқ маъбуд экансан-ку. Бутун бошли Бомбайда юриб-юриб мени топибсан-да хуноб қилгани?! Ана, анави киноюлдузи Бҳаг Кафур бор, авлиё Чуҳа шоҳнинг муҳлиси. Ўшанинг қабрини кунига икки марта зиёрат қилмагунча фильмга суратга тушмайди. Қўлига тўрт юз минг тегади-ю, лекин шартномани йигирма беш мингга тузади. Шунақанги бир меҳмонхонаси борки, кўрсанг оғзинг очилади. Сен нега ўшанинг олдига бормадинг?

— Мен бир марта унинг юрагига назар ташлаган эдим. Гўзалликдан асар ҳам кўрмадим, — жавоб берди маъбуд.

— Бўлмаса анави Ҳапуржий Капуржий Даланваланинг олдига боргинийди. Контрабанда билан шугулланишини ҳамма билади. Чет элдан олтиннинг граммини 60 рупиядан оқкелиб, бу ерда 125 дан пуллайди. Йилига 10 миллионлаб рупия соф фойда кўради. Ҳукуматнинг катта-катта пудрат ишларига қўл уради.

Лекин ниҳоятда раҳмдил, инсофли, художўй одам. Шу йилнинг ўзида ўз пулига иккита ибодатхона, иккита черков ва иккита гурудвара қурдирди. Сен ўшанинг олдига боргин эди...

— Мен у одамнинг кўзига қараганман, унда шарм-ҳаё деган нарсани кўрмаганман, — жавоб берди маъбуд.

— Бўлмаса Бомбайдаги энг катта фоҳиша Ума Пачкарнийнинг олдига боргин эди... Унинг битта ўзи ўзига ўхшаган элликта хотинга бошчилик қилади. Исловатхоналардан унга бир кечада шунча катта фойда келадики, у фойда битта заводдаги бир ярим минг ишчининг бир ойлик маошидан ҳам кўпроқ бўлса керак. У кунда икки маҳал ибодат қилади, икки соатлаб худога сажда қилади.

— Мен унинг қалбига кўз ташлаган эдим, — деди маъбуд. — Унинг қалбида болага меҳр деган нарсани кўрмадим.

— Унда сен Пир Каромат Алининг олдига боришинг керак эди. У Бомбайдаги энг катта диний арбоб. Кечаю-кундуз тоат-ибодат билан машғул.

— Лекин у хайр-эҳсон билан кун кўради.

— Бўлмаса Раму кирчининг олдига боргин эди.

— У хотинини уради.

— Анови қўшнимиз, идора хизматчисининг олдига боргин эди.

— Унинг бурни менга ёқмайди.

Маъбуднинг бу гапини эшитиб, кулиб юбордим. У ҳам кулди. Бирпасдан кейин жаҳлимдан ном-нишон ҳам қолмади.

— Сен маъбудсан, — дедим мен унга қараб. — Лекин маъбуд деган ҳам куладими?

— Ие, ўзи яратган нарсанинг устидан кулмаган маъбуд маъбудми? — деди у кулимсираб.

— Гапинг тўғри, — дедим мен сал ўйлаб туриб. — Лекин кулгидан қорин тўйиб қолмайди-да, аксинча, баттар очади.

— Энди менинг ҳам қорним очаяпти, — деди у.

— Ие, сенинг қорнинг-а? Қанақасига? — ҳайрон бўлдим мен.

— Бу, ҳойнаҳой, сенинг дунёнгнинг таъсири бўлса керак.

Мен анча вақт ўйлаб турдим. Кейин маъбудга қараб дедим:

— Менинг бир Дҳену деган ўртоғим бор. Ўзи Азамгарҳлик. Дҳўтий кийиб юради. Бошида узун кокили бор. Кундузи сут сотади, қоронғи тушиши билан хонаки ароқ сотишга ўтади. Ҳозир ўшанинг олдига борсак, қорнимизни-ку албатта тўйдиради, лекин ким билади дейсан, эҳтимол бир стакан-ярим стакан арағидан ҳам қуйиб берар. Лекин Маҳимгача яёв боришга тўғри келади-да.

— Бўпти, бораверамиз, — жавоб берди маъбуд.

— Жуда зўрлаб қўймаса, бир стакан-ярим стакан ичишга ҳам тўғри келиб қолади.

— Ичсак ичаверамиз-да!

— Лоп этиб полиция боссаю сен қўлга тушиб қолсанг, унда полиция маҳкамасига боришга ҳам тўғри келади.

— Борсак бораверамиз-да, — деди у ниҳоятда бепарволик билан.

— Яхшилаб ўйлаб кўр! — маслаҳат бердим мен. — Кейин тагин “мени қаерга опкелдинг” деб сўкиб юрмайсанми? Эртасига бутун газеталар катта-катта ҳарфда “Маъбуд полиция маҳкамасида” деб ёзиб, ҳаммаёққа жар солади. Яна бир ўйлаб кўргин. Кейин уялиб юрмайсанми?

— Нега энди уяларканман? Мана, Бомбайда шунча ибодатхона бор, ҳаммасида менинг ҳайкалим темир панжара билан тўсиб қўйилади. Бунинг полиция маҳкамасидан нима фарқи бор, хўш? — деди маъбуд совуққина қилиб.

Мен индамадим-да, ўрнимдан туриб, шиппагимни кия бошладим.

Маҳим деган жой йилига икки маротаба машҳур циркнинг палаткалари тикиладиган майдоннинг яқинида эди. Дҳенунинг кулбаси ҳам ўша ерда. Асли Дҳенунинг ўзи шаҳарнинг бир четида турарди, лекин у ерда ароқ сотиб тирикчилик қилишнинг иложи йўқ эди. Шу сабабли полиция маҳкамасининг шундоққина биқинида у ичкилик сотишни йўлга қўйиб юборган эди, яъни масжид ниқоби остида ароқхона очган эди. Бу ерда Дҳенунинг савдоси жуда гуркираб кетган эди.

Дҳену билан кўришмаганимга анча бўлганди. Шунинг учун у мен билан жуда куюк сўрашди. Дҳену жуда хушёр бола бўлиб, ҳамма нарсани дарров фаҳмларди-кўярди. Чунончи, бир кўришда жаҳлим чиққанини сезди-ю, лекин индамади. Фир этиб бориб икки стакан ароқ олиб келди ва икковимизнинг олдимишга кўйди. Бир қути арзон сигарет ҳам. Сал ўтмай икки бўлак балиқ қовуриб келди. Маъбуднинг афтига қараб, бир қарашда унинг ҳам асаби жойида эмаслиги ва чўнтаги куп-қуруқлигини билиб олди.

— Бир маза қилларинг, — деди Дҳену менга қараб. — Агар хоҳласаларинг, яна икки стакандан қуйиб бераман. Овқат ҳам жойида бўлади. Пули кейин бир гап бўлар. Мана, худонинг марҳамати билан сутнинг ҳам, ароқнинг ҳам бозори жуда юриб турипти.

Шундай деб Дҳену узун кокилини тугиб кўйди. Кейин маъбуднинг деворда осиглиқ суратига сал букилиб, таъзим қилган бўлди-да, бошқа столдагиларга қарагани кетди.

Шаробхона кун бўйи меҳнат қиладиган балиқчилар, қора ишчилар, бойбадавлат хонадонларнинг хизматкорлари, гадойлар билан лиқ тўла эди. Соат ўндан кейин буларнинг қаторига хотинлар орқасидан кун кўрадиган даллоллар ҳам келиб қўшилди. Турли хил овозлар, ҳар хил тилда айтилаётган сўзлару сўкишлар мияни гангитиб кўярди. Устига-устак, папирос тутуни, қовурилган балиқ ва ароқдан таралаётган бадбўй ҳид одамлардан оқаётган тер ҳидига кўшилиб, нафасни бўғмоқда эди.

— Эҳ-ҳе! Одамзод ер юзида дўзахдан ҳам баттар маконлар бунёд этибди-ку, — деди маъбуд эшитилар-эшитилмас. Унинг овозида яққол нафрат сезилиб турарди.

— Яъни демоқчисанки, биз лоақал бир нарсада сендан устунлигимизни тан оласан.

— Ҳа, тан оламан.

— Унда яна бир нарсани тан олишингга тўғри келади: агар одамзод хоҳласа ер юзида жаннатдан ҳам аъло маконларни бунёд эта олади. Шунини тан олишингга тўғри келади.

— Менга қара... — деди маъбуд жилмайиб. — Ароғингни ичсанг-чи!

Ёнимиздаги столда ўтирган бир даллол иккинчисига гапини маъқулламоқда эди:

—...Шундан кейин уни анави яқинда тиш қўйдирган сўйлоқнинг олдига олиб бордим. Лекин мижозга унинг тиши ёқмади. Менга “япон қизларидан керак”, деди. Шунда мен уни шу ерга, Дҳенунинг дўконига бошлаб келдим. Соат ўн иккилардан ошиб кетган бўлса, яна қаёққа ҳам олиб борардим уни! Хулиас, шу ерда уни бўктириб ичирдим. Фирт бўлиб қолганидан кейин яна ўша сўйлоқнинг олдига олиб бордим. Уни кўриб, “Ана! Худди шунақа япон қизи керак эди менга!” дейди хумпар японнинг боласи. Икки соат олдин “бу қизингга ўн рупия ҳам бермайман” деб турувди, лекин Дҳену биродаримизнинг ароғини ичгандан кейин ўша қизнинг ўзига эллик рупия бериб кетди.

— Дҳенунинг ароғи асл ароқ, бошқаларники уч пул! — шундай деб Дҳенунинг ўзи ҳам бир стакан кўтариб юборди.

Дҳенунинг Чимта Рам деган сут сотадиган бир оғайниси одам тўла ароқхонага ҳавас билан қараркан, деди:

— Ўртоқ, сенинг ишинг жуда гуллаб кетибди-ку. Энди мен ҳам шу ишга ўтмасам бўлмайди!

— Кераги йўқ, кераги йўқ, — деди Дҳену маслаҳат берган киши бўлиб. — Сен сутингни сотавер. Ароқ сотишдан шу иш маъқул. Сутга қанча сув қўшсанг қўшаверасан, олувчи индамайди. Лекин ароққа бир томчи сув қўшиб кўр-чи, дўконингга бир келган одам қайтиб қадам босмай қўяди.

— Яшасин Дҳену! — деди бир хизматкор секингина.

— Ҳаммаси маъбуднинг меҳрибонлигидан, — жавоб берди Дҳену. Шундай деб, у Шиважий Маҳаражнинг суратига таъзим қилди.

Дҳену жуда художўй одам. У ароқхонанинг деворларига маъбуд-маъбудаларнинг суратини осиб ташлаган эди.

— Қани ўша маъбуд? — ўшқирди бир ишчи. — Анави рўпарадаги фабрикага ўт тушган эди. Ўшандан бери фабрика ҳали ҳам ишга тушгани йўқ. Икки ойдан бери ишсиз юрибман. Хотиним йигирма йилдирки кунда ибодатхонага қатнайди. Ўша маъбуднинг келиб мен ишлайдиган фабрикани ёндирадими?

— Ҳой, ҳой, маъбудга тил теккиза кўрма! — бақирди Дҳену ишчига қараб. — Агар шу ерда яна ароқ ичиш ниятинг бўлса, тил теккизма маъбудга!

— Бугундан кейин сенинг арофингни ичмаганим бўлсин! — стаканни бўшатаркан, жавоб берди ишчи. — Юрагим куйиб кетганидан гапираман-да, маъбуд эшитсин деб! Агар худо фабрикамизни ёндирмаганда, эсимни ебманми унга тил теккизиб!

Ишчи ғазаб билан ташқарига чиқиб кетди. У чиқишга чиқиб кетди-ю, лекин кайфиятни бузиб кетди. Одамлар бараварига ғовур қила бошлади.

— Гапи тўғри бечоранинг! Мана, менинг ҳам бозорим ҳеч юришмаяпти, — деди биттаси.

— Синдҳий судхўр менга бир ойлик муҳлат берди. Шу бир ой ичида уйни бўшат, дейди. Қанақасига бўшатаман? Бўшатсам, қаерда тураман, хўп? — деди яна биттаси.

— Бека менга, ўғрисан, дейди, — гап бошлади бошқа бир хизматкор. — Бозорда помидор саккиз аннадан бўла туриб, сен нега ўн икки аннадан олиб келасан, дейди. Сен ўғрисан, дейди. Менга қара, оғайни, агар мен сенга ёлғон гапирсам, сигирнинг гўштини ей! Мен беканинг бир пайса пулига хиёнат қилмайман, лекин барибир ўғри дейди.

— Ҳамма гап шундаки, адолат ўзи аввал-боши тангрининг даргоҳида йўқ.

— Менинг ўғлим ўн кундан бери оғир ётувди. Авлиё Чўхе шоҳнинг марҳамати билан оёққа туриб кетди. Маъбуд бирам меҳрибонки...

— Э-э, нимасини айтасан, меҳрибон бўлгандаки...

— Бўлмаган гап, ўлардай зolim! — эътироз билдирди биров.

Кайфи ошиб қолганлардан иккитаси маъбуднинг яхши-ёмонлиги ҳақида баҳс қилишга тушиб кетди. Иккови ҳам девдай-девдай, оёқ-қўли бақувват-бақувват балиқчи эди. Улар маъбуднинг яхши-ёмонлигини ҳал қилишдан кўра кўпроқ ўз куч-қувватларини намоиш қилиш пайида эди.

— Ҳой, мен сенга айтаман маъбуднинг расво деб!

— Йўқ, яхши!

Бири у деди, бири бу деди, хуллас, оқибат шу бўлдики, иккови муштлашиш даражасига келиб қолди. Шу пайт Дҳену югуриб келиб ўртага тушди.

— Ҳой, уришмаларинг, — деди у балиқчиларга. — Битта-яримтага айтларинг, ажрим қилиб беради.

— Ҳа, гапинг тўғри, — деди иккала балиқчи бараварига. Биз уларга яқин ўтирган эдик, чунончи, уларнинг кўзи биринчи бўлиб бизга тушди. Улар иккови маъбудга жуда тикилиб қолди. Эҳтимол у менга нисбатан жиддий ва мўмин-қобилроқ бўлиб кўрингандир. Неғалигини билмадим, ҳар ҳолда улар мен билан иши бўлмай, тўппа-тўғри маъбудга мурожаат қилди.

— Жанжалимизни ўзинг бир ёқлик қилиб бер. Манави айтадики, — шеригини кўрсатиб деди биттаси, — худо раҳмдил, дейди. Мен айтаманки, йўқ, худойнинг раҳмсиз дейман. Хуш, қайси биримизнинг гапимиз тўғри?

— Икковингнинг ҳам гапинг тўғри эмас, — жавоб берди маъбуд чуқур хўрсиниб.

— Нега энди?! — деди иккови баравар, жонҳолатда.

— Шунинг учунки, маъбуд ҳеч қаерда йўқ нарса.

— Ие, маъбуд ҳеч қаерда йўқмиш! — қичқириб юборди иккови. — Ҳой, эшитаяпсанларми? Манави... манави хумпарнинг гапини қаранглар, маъбуд ҳеч қаерда йўқ эмиш...

— Ё худо!!

— Ким айтса ҳам гуноҳга ботди!

— Нима-нима! Маъбуд йўқ дейдими? — шундай деб Дҳену югурганча келиб шартта маъбуднинг ёқасидан олди. — Хўв, менга қара! Еганинг шу маъбуднинг

¹ Ҳинду динидагилар сигирни муқаддас ҳайвон, деб унга топинади. Унинг гўштини ейиш гуноҳи азим ҳисобланади.

орқасидан, ичганинг шунинг орқасидан, кийинганинг шунинг орқасидану яна уни ҳақорат қиласанми? Сенмисан ҳали дўконимда насияга ароқ ичиб, маъбудни йўқ дейдиган?

Шундай деб, Дҳену маъбуднинг қулоқ-чаккасига шапалоқ тортиб юборди. Менинг эсхонам чиқиб кетди. Қалт-қалт титраб ялина бошладим: “Ҳой, ҳой, тўхта, урма бун! Кимлигини биласанми ўзинг? Ҳой, қўйиб юбор ёқасини!”

— Бунақа кофирни қўйиб юбориб бўлмиз! Чавақлаб ташлаймиз бу баччагарни... — шундай деб, иккала балиқчи ҳам маъбудга ташланди.

Бирпасда полициячининг ҳуштаги эшитилиб қолди. Столлар ағдарилиб, ҳамма тумтарақай бўла бошлади. Шу пайт мен ҳам маъбудни дўкондан итариб чиқардим. Икковимиз шу чопганча бориб Маҳимдаги катта анҳорнинг сувига ўзимизни ташладик. Сувдан чиқсам, шеригимнинг афти-башарасига қараб бўлмайди, ҳамма ёғи шилинган-тилинган, у ер-бу еридан қон ҳам оқмоқда. Мен унинг яраларидан оқаётган қонни арта бошладим.

Биз ўша анҳорнинг четида беркиниб, ароқхона атрофида юрган полициячиларни кўриб турдик. Улар Дҳенуни, унга қўшиб яна уч-тўрт кишини олиб кетмоқда эди.

Бирпасдан кейин ҳаммаёқ жимжит бўлиб қолди. Биз сувдан чиқиб, уйга қараб йўл олдик. Йўлда маъбуддан сўрадим:

— Сенга нима бало бўлди ўзи? Ўзингни ўзинг йўқ, деб ўтирибсан. Мана, бекордан-бекорга калтак еганинг қолди. Ҳиндистонда юрганинг эсингдан чиқиб қолдимми? Бу ерда ҳар қадамда ибодатхона, ҳар қадамда масжид, гурудвара ва черков. Биз ҳиндлар бутун вужудимиз билан маъбудга сажда қиламиз. Биз маъбуд учун жонимизни беришга ҳам тайёрмиз.

— Жонингни-ку бермайсан, лекин бошқанинг жонини суғуриб олишинг турган гап, — калтак еган жойларини силаб деди маъбуд. — Сен мени калтак еди, деб ўйлаяпсан, бироқ аслида калтакни сен единг. Сенларнинг Канпурдан Калькуттагача, Жаммудан Жабалпургача дин-мазҳаб номи билан қилиб юрган қанчадан-қанча ишларинг менга шундоққина аён. Сенлар менинг номимни тилга олиб қанчадан-қанча одамларга азият етказгансанлар. Сен ҳеч шуларни ўйлаб кўрганмисан?!

* * *

Азонда кўзимни очиб қарасам, маъбуд ўрнида йўқ. Дарров кўнглимга, у кечасидаги воқеадан хафа бўлиб кетиб қолибди-да, деган фикр келди. Бир кўнглим, кетаяпман, деб айтиб кетса, бир жойи камайиб қолармиди, деб ранжидим ҳам. Шундай деса, мен ҳам сен билан жаннатга кетаман, деб жуда унинг бўйнига осилиб олармидим? Лекин яна миямга бошқа хаёл келди. Эҳтимол, айлангани чиқиб кетгандир, дедим. Шу билан ўзимни сал юпатган бўлдим. Ўрнимдан турмоқчи бўлдим, лекин бундай қарасам, аввало, ҳали жуда вақтли, энди кун ёришипти, кейин уйқум ҳам тўлмаган. Чунончи, қуёш чиқсин, бир гап бўлар, дедиму шартта бошқа ёнбошимга ағдарилиб уйқуга кетдим. Лекин ухлашдан олдин бир нарсани аниқ кўрдим: эшик ичкаридан занжирланган, деразадаги панжаралар ҳам жойида эди. Маъбуднинг ҳамма ёғи берк хонадан ғойиб бўлиб қолиши ғайритабиий нарса эмас эди. Шунинг учун мен бунга зиғирча ҳам ҳайрон бўлмадим. Чунки маъбуд доим инсон ҳаётида рўй берадиган энг муҳим пайтларда шунақа йўқ бўлиб қолади. Шу сабабли мен ҳеч ҳам ажабланмай, орқамни ўгириб, уйқуга кетдим.

Қуёш нури юзимга тушиши билан чўчиб уйғониб кетдим. Кўзимни очиб, мен даставвал ёнимдаги ўринга, яъни маъбуднинг ўрнига қарадим. У ҳали ҳам йўқ эди. Маъбуд ростдан ҳам кетиб қолипти, деб ўйладим мен. Миямга шу фикр келиши билан хонадан бирон нарса гум бўлмаптимикин, деб дарров у ёқ-бу ёққа алангладим. Ўзи хонамда бор-йўғи уч-тўрттагина нарсам бўла туриб, бундай хаёлга боришим ўтакетган пасткашлик эди. Лекин, тақсир, бориға шуқр. Шу кунларда Бомбайда ўғри-муттаҳам кам дейсизми. Билиб бўладими, балки маъбуд қиёфасида битта-яримта ўғри келиб, мени қип-қизил аҳмоқ қилиб, бутун нарсаларимни кўтариб кетгандир? Шунинг учун дарров нарсаларимга кўз

югуртириб чиқдим. Бир таёқчадан бошқа ҳамма нарса жойида экан. Олдинига жуда ғалати бўлиб турдим, кейин бирданига маъбуд тўғрисида шундай ҳаёлга борганимдан ўзимдан ўзим уялиб кетдим. Лекин дарров миямда “Хўш, унга менинг таёқчам нимага керак бўлиб қолганикин?” деган бир савол туғилди.

Мен ўринда кўзимни юмганча шу нарсаларни ўйлаб ётган эдим. Бир маҳал биров ёнбошига ўгирилгандай бўлди. Чўчиб қарасам, шундай ёнимдаги ўринда маъбуд ётипти, таёқчам ҳам жойида, эшик ҳам занжирланганича турипти. Унинг бу қилигидан жуда жаҳлим чиқиб кетди.

— Ҳа, қаёққа кетувдинг? — сўрадим энсам қотиб.

— Аша Раний чақирган эди, ўшаникига кетувдим.

— Қанақа Аша Раний? Анави машҳур киноюлдузими?

— Ҳа, ўша.

— Сен унга нега керак бўлиб қолипсан? Ахир худо унга ҳамма нарсани бериб қўйган бўлса — шон-шуҳрат, мол-давлат, бошида бир аҳмоқ эр. Бўлди-да! Унга яна нима керак экан? Бу дунёда хотин киши шундан ортиқ нарсани орзу қилиши мумкинми? Сен кириб кўрдингми унинг саройига, ундаги ҳовузни кўрдингми?

— Ҳа, ҳозир ўша ерда чўмилиб келаяпман, — жавоб берди у ўта соддалик билан жилмайиб. — Бизнинг жаннатда жуда кўп оби ҳаёт ҳовузлар бор, уларда нилуфар гуллари сузиб юради. Лекин бу қадар муаттар ҳидли сув ўша жаннатдаги ҳовузларда бўлмайди! Ҳовузнинг ҳамма ёғи мрамардан ишланганинию кумуш зиналарини айтмайсанми! Роса ҳузур қилдим!

— Хўш, сени нега чақирган экан? — дедим бетоқатланиб мен. У жавоб бериш ўрнига ёш боладай уялиб, ерга қараб олди. Лекин мен қистайвериб, ҳолжонига қўймаганимдан кейин ахйри шивирлаб деди: “У мени яхши кўриб қолипти”.

— Ие, шундоқ машҳур киноюлдузи сени яхши кўриб қолиптими? — мен ўрнимдан сакраб туриб кетдим. — Эс-песинг жойидами ўзи? Икки дунёда бундай бўлиши мумкин эмас!

— Нега мумкин эмас экан? — маъбуд ҳам ётган жойидан туриб кетди. —

Киноюлдузи ҳам ахир одам-ку! Нега энди мени яхши кўролмас экан? Мен ўзим ҳам уни анчадан бериб кузатиб юрибман. Билсанг эди, у мени қанчалик яхши кўришини! Аша Раний уйига Кришнанинг тилладан ишланган ҳайкалчасини қўйиб қўйган. Ҳар куни эрталаб, кечқурун Мирабаига¹ ўхшаб кийиниб олади-да, ўшанинг олдида рақсга тушади. Ҳар хил муқом қилиб, мени ўзига ром этади. “Оҳ, қанийди, бир мартагина дийдоринг насиб этса! Оёғингни ювиб, сувини ичардим. Сени шунчалик зўр эҳтирос билан қарши олардимки, сен Мирабаини ҳам эсингдан чиқариб юборардинг”. Шундай деб оҳнола қилади у.

— Оббо маккор-ей! — ғазаб билан дедим мен.

— У ҳеч қанақа маккор-паккор эмас! — маъбуднинг ҳам жаҳли чиқиб кетди. — У ниҳоятда бир содда, тўппа-тўғри хотин. Шунча кундан бери кузатиб юрибман-ку, билмайманми? Ўзингга маълум, мен ким учраганинг кўзига кўри-навэрмайман! Олдин обдон текшираман, ана ундан кейин намоён бўламан. Бугун эрталаб кўксига пичоқ тираса-ю, ҳозир кўринсанг кўринганинг, бўлмаса ўзимни-ўзим шу пичоқ билан ўлдираман, деб туриб олса бўладими! Ноилож кўндим.

— Ўзида йўқ хурсанд бўлиб кетгандир?

— Ҳа, жуда хурсанд бўлиб кетди. Дарров оёғимни муқалдас Ганга суви билан ювди, эгнимга чиройли ипак қўйлак берди. Бир-биридан хушбўй, мазали таомлар билан сийлади. Кейин қўлига чиройли бир вийнани² олиб, шундоқ олдимга ўтирдию бир-бирдан ёқимли ашулалар айта кетди. Шундоқ ҳузур қилдимки, қўяверасан.

— Кинонинг сеҳри ахир сенга ҳам ўз таъсирини ўтказипти-да!

¹ 15-асрда яшаган ҳинд шоираси. Маъбуд Кришнанинг зўр мухлиси бўлган.

² Вийна — чолғу асбоби.

— Ҳечам-да. Ҳеч ҳам ундоқ бўлгани йўқ, — тан олгиси келмади маъбуд. Аслида менга аёлнинг ўзи маъқул бўлди. Шундоқ оққўнгилик, ҳеч у ёқ-бу ёғи йўқ. Бечора мени севиб қолипти. Оёғимга бош уришга тайёр. Мени ҳеч қаёққа чиқармай олдида олиб ўтирипти.

— Нега келдинг бўлмаса?

— Ҳассангни опкетган эдим. Ўшани ташлаб кетгани келдим.

— Ҳассани нега олувдинг?

— Уйнинг олдида иккита эшакдай-эшакдай ит боғлиқ туради. Жуда ваҳимали. Ўшалардан ўлгудек кўрқаман. Ҳассангни шунинг учун олиб кетувдим. Бомбайнинг итларини билиб бўладими? Эшитишимча, у ярамаслар худодан ҳам кўрқмас эмиш. Шу гап ростми?

— Мен сенга минг марта айтганман, — дедим катталарга ўхшаб насиҳатомуз. — Сен ҳали Бомбайнинг қанақалигини билмайсан, деганман. Сен ўлардай тўппа-тўғри, ёш боладай соддасан. Шунинг учун, худо ҳаққи, шу ишингни кўй. Эҳ-ҳе, бу ерга не-не одамлар келмади! Шу ишга қўл урганларнинг ҳаммаси бор буд-шудидан айрилиб, сўппайиб, келган жойига қайтиб кетди.

— Йўқ-йўқ-йўқ! Бу гапни кўй. У сен айтган аёллардан эмас, — деди маъбуд астойдил хафа бўлиб. — Хўш, сенингча, мен одамларнинг кўнглида нима борлигини билмаманми?

Мен гапни бошқа ёққа бурмоқчи бўлдим.

— Хўп, бўпти, бугун қаер-қаерга боришимиз керак, — сўрадим мен. — Бугун сени Жуху¹га олиб борсаммикин, деб турувдим.

— Ие, қизиқ бўлди-ку. Жухуга дейсанми? — ҳайрон бўлди маъбуд. — У ҳам мени бугун Жухуга таклиф қилди.

— Унинг ким?

— Ким бўларди, Аша Раний-да!

— Ҳа, унда яхши. Унда менинг керагим йўқ экан. Ўзинг боравер ўша билан.

— Азиз дўстим! — деди маъбуд менинг қўлимдан ушлаб. — Сен Аша Раний тўғрисида бутунлай нотўғри фикрдасан. Унинг менга бўлган муҳаббати соф ва мутлақо беғараз.

Мен чурқ этмай, қўлимни тортиб олдим. Маъбуд жуда хижолат бўлиб, ўрнига ўтирди. Мен ҳам унга орқамни ўгириб, ётиб олдим. Бирпасдан кейин оёқ товуши эшитилди, кейин эшикнинг иллагии тушди. Қарасам, остонада маъбуд турибди, қўлида ҳассам.

— Ҳассангни олиб кетаяпман. Мен шу кетганча, эртага келаман. Менга у бугун кечқурун ўзи ўйнаган янги бир фильмини кўрсатмоқчи.

Шундай деб у чиқиб кетди. Мен габадан қизариб, юзимни тескари буриб олдим.

Эртасига эрталаб маъбуд ҳужрага кириб келди. Қўлида менга деб ширинлик, ҳўл мева, гул, яна аллабалолар кўтариб келипти. Ўзида йўқ хурсанд.

— Мана шу нарсаларнинг ҳаммасини у менга берди. Мен ҳаммасини сенга опкелдим. Аввалги гапимни яна қайтараман: сен Аша Раний тўғрисида жуда хато ўйлаяпсан. У мени чин юракдан севади. Ҳойнаҳой, ҳатто Мирабаининг севгиси ҳам шунчалик соф бўлмагандир. Мендан бир зум ҳам айрилгиси келмайди. Қачон қарасанг, оёғимга бош уриб ётгани-ётган. Лекин ростини айтсам, ўзим ҳам унча-мунча ошиқ бўлиб қолдим.

— Сен-а? — мен ҳайратдан кичқариб юбордим. — Вой шўрлик! Маккор илинтирипти-да, ахир сен бечорани! Ўйлаб гапиряпсанми, маъбудам? Ростдан ҳам ўша киноюлдузини яхши кўриб қолдингми? Севги ва нафрат ҳиссидан устун бўла туриб сенда қандоқ қилиб бундай нарса бўлиши мумкин? Хўш, айт-чи, нимасини яхши кўриб қолдинг?

— Сен ўзи уни ҳеч кўрганмисан? Кўрган бўлсанг, эсингдадир унинг қанчалик содда, ёқимтойлиги? Кечаги киножурналда унинг суратини кўрдингми? — маъбуд гапиряптию кўзи севинчдан порлаб кетаяпти. — Унинг бармоқларини айтмайсанми, бармоқларини! Шу қадар нозикки, бунёд қилишнинг мукамал намунаси дейсан.— Аша Ранийнинг гўзал чехраси маъбуднинг кўз олдида на-

¹ Жуху — Бомбай атрофидаги машҳур денгиз соҳили, пляж.

моён бўлди. — Менинг ишқимда ўзини тамоман унутганча кўнғироқчаларини шиқиллатиб рақсага тушганда-ку лобарлиги юз чандон ошиб кетади.

— Адо бўпсан!

— Бугун кечқурун у мени Шакийла Бону Бхўпалий иштирок этадиган кўшик базмига таклиф қилаяпти.

— Демак, ҳамма иш шундоқ чала қолиб кетипти-да! — дедим жуда ҳафса-лам пир бўлиб. Мен унга охирги марта тушунтирмоқчи бўлдим. — Ўзинг бундоқ бир ўйлаб кўргин: жаннатдан бу ерга нима мақсадда келувдинг? Хўш, Бомбайдаги болаларни кўрасанми, йўқми?

— Лаънат бўлсин ўша болаларга!

— Қарорингни ўзгартиришдан кўрқмайсанми?

— “Севган одам нимадан кўрқади?” — Маъбуд шундай деб бошланадиган бир ашулани хиргойи қила бошлади. Мен шартта хужрадан чиқиб кетдим.

Шундан кейин маъбуд икки кунгача қорасини кўрсатмади. Учинчи куни нимани кўрдим денг: эрталаб уйғониб қарасам, ёнимда маъбуд ҳеч нарса бўлмагандай пишиллаб ухлаб ётипти. Эғнида ўша яғир майка, ўша дабдаласи чиққан калта иштон. Сочлари худди аввалгидек тўзғиган, чигал, юзида болаларга хос маъсумлик акс этиб турипти.

Мен уни бир туртувдим, сапчиб ўрнидан туриб кетди.

— Ҳа, нима бўлди? Аша Раний уйидан ҳайдаб юбордим, нима бало? — сўрадим ундан.

— Йўқ, биродар. Лекин ундан бағтари бўлди, — жавоб берди у ўсал бўлганидан кўлларини бир-бирига ишқаб.

— Хўш? Аша Раний севгисидан айнаб қолдимми?

— Йўқ, оғайни, бошқа нарса бўлди. Гап бундай: кеча кечаси уникида эдим. У рақс тушиб, менинг кўнглимни овламоқда эди. Чунонам узоқ ўйнадики, охири ҳолдан тойиб оёғимнинг тагига йиқилиб қолди. Кейин ётган жойида оёғимга чирмашиб олиб, йиғи-сиғи билан илтижо қилди. “Эй худойим, бошимга оғир бир мусибат тушган. Мени шу балодан қутқар!” деб йиғлади.

— Қанақа мусибат экан у Аша Ранийнинг бошига тушган? — кесатдим мен. — Аҳмоқ эридан ажралишдир-да. Бошқа нима бўларди.

— Йўқ, бошқа нарса экан, — деди маъбуд ниҳоятда маъюслик билан бошини сарак-сарак қилиб. — Бож тўлаш можароси экан.

Хонага оғир жимлик чўкди. Маъбуд анча маҳалгача бошини қуйи солиб, қилмишига юз минг пушаймон еб, қўлини бир-бирига ишқалаб ўтирди. Жимликни мен буздим.

— Унинг севгиси бегараз эмаслигига энди ишонгандирсан, афсус қилаётгандирсан?

Маъбуд чурқ этмади, фақат бошини қимирлатиб қўя қолди.

— Ҳой, менга қара. Бу дунёда ким сени бегараз севади? Ҳеч ким. Кимнинг нимадан ками бўлса, сенинг олдинга келиб, фақат ўша нарсани сўрайди: биров бола сўрайди. Яна биров уй, бошқаси эр бер деса, яна биттаси бир бурда нон, дейди. Ким ҳамма томондан бекаму кўст бўлса, у жаннатни шу дунёнинг ўзида кўриб олади-да, нариги дунёдаги жаннатдан битта жой олиб қўй, деб сенга пора беради. Бундайлар жиноий йўл билан топган миллион-миллион ҳаром пул ҳисобидан битта-яримта ибодатхона, масжид ёки черков солиб беради. Хўш, бу сенга берилган пора бўлмай, нима? Бундай одамлар олдида сен бир каттакон идоранинг бошлиғи ёки жуда нари борса, битта министрдай гапсан. Булар сенга сажда қилмайди, эй гўр зот! Булар ўзининг орзу-умидларига сажда қилади, булар сенинг олдинда эмас, кўрқув олдида тиз чўкади.

Жаҳл устида яна анча гапларни гапириб юборардим-у, лекин маъбуднинг ўсал, хижолат бўлиб турганини кўриб, фикримдан қайтдим. Уни маҳкам кучоқлаб олдим. Кучоқлашим билан маъбуд хўнг-хўнг йиғлашга тушди. Чунонам ўкириб-ўкириб, силкиниб-силкиниб йиғлардики, ер ёрилиб кетмасайди, деб кўрқдим.

Эртасидан бошлаб икковимиз яна эски ишимизга киришдик. Моддий аҳволимиз жуда танг бўлиб қолган эди. Жаннатдан валюта сўратишнинг ҳеч имкони қолмаган эди. Чунончи, тағин ноилож бола қиёфасига кирдик. Лекин бу гал

ёши катгароқ болага айландик-да, иш қидириб вокзалга қараб йўл олдик. Вокзалга келиб қарасак, бир тўда бола турипти. Уларнинг қиладиган иши поезддан тушган йўловчиларга такси олиб келиб бериш экан. Болалар такси қидириб дув этиб “Имрўз” кинотеатрининг олдига бораркан, у ерда бўлмаса “Элчи” меҳмонхонасига қараб югураркан. Хуллас, бўш таксини гаплашиб, вокзалга олиб келишаркан. Шу иш эвазига икки анна ҳақ олишаркан. Лекин баъзан битта-яримта зиқнароқ йўловчи икки аннанинг ўрнига жамроқ бериб қолса, ана унда бошланаркан тўполон. Болаларнинг ҳаммаси бир жойга тўпланиб олиб, атрофни бошига кўтариб, бақириб-чақираркан. Биз ҳам шу тўдага кўшилишга шунча ҳаракат қилдик, лекин бўлмади: улар йўқ, сенларни кўшмаймиз, деб туриб олди. Тўданинг бошлиғи бизга қараб деди:

— Биз ўзимиз эрта саҳардан то ярим кечагача итдай сакиллаб, аранг саккиз-ўн анна топамиз. Шу пулимиз сув-пув ичиш, папирос пулию бир маҳал овқатланишга аранг етади. Такси кам, бизга ўхшаб ишлайман деганлар тиқилиб ётипти. Кўпинча йўловчилар бизга айтиб ўтирмайди, таксини ўзи топиб кетаверади. Шу аҳволда тирикчилик қилиб бўладими? Энди бизнинг орамизга сен икковинг ҳам кўшилсанг, унда биз бутунлай расво бўламиз-ку.

Бу гапни эшитиб, жуда ҳафсаламиз пир бўлиб кетди. Энди кўчанинг нариги бетида йўлкада тизилиб ўтирган пойафзал мойловчи болаларнинг олдига бордик. Ҳаммасининг эгнида олабайроқ кўйлак, белини камар билан маҳкам қилиб боғлаб олган, ҳаммаси қора шимини тиззадан юқори қилиб шимариб олган. Ҳаммаси олдига пойафзални мойлаганда оёқ қўйиладиган яшик қўйиб олган, унга чиройли қилиб мой қутичаларни териб қўйган. Уларнинг жуда виқор билан, чапанича ўтиришини кўриб ҳавасимиз келиб кетди. “Ишнинг зўри шу экан” деб қўйдик ичимизда.

Биз пойафзал мойловчи болаларнинг хўжайинини қидириб топдик. Унга бошимиздан ўтган гапларни айтиб, аҳволни тушунтирдик. Гапимизни эшитиб бўлиб, у деди:

— Бўпти, мен сенларни ишга оламан. Лекин бир шарти бор: ишга эрталаб саккизда келиб, кечаси ўн иккида кетасанлар.

— Нега энди? — эътироз билдирди маъбуд. — Ахир ҳукуматнинг қонуни бор-ку, саккиз соатдан ортиқ ишлатиб бўлмайди деган!

— Бўлмаса, бор жўна ўша ҳукуматингнинг олдига! Нима қилиб менинг олдига келиб юрибсан?

— Бу ер худонинг ери, ҳокимият ҳукуматнинг қўлида. Лекин бу йўлкада ҳеч бир кимсанинг ҳаққи йўқ! — деди маъбуд қатъий оҳангда. — Биз оч юрган болалармиз. Биз ҳам шу ерга қутимизни опкелиб, қўйиб оламиз-да, оёқ кийим мойлайвераимиз. Ишлаган пулимиз ўзимизники бўлади, ҳеч кимга бермаймиз!

— Ҳў болакай, билиб қўй, Бомбайда бунақа қилиғинг кетмайди, — маъбудга зарда қилди хўжайин. — Бу йўлкани биз уч-тўрт киши бир бўлиб, бўлашиб олганмиз. Шу ер учун ҳар ҳафта пул тўлаб тураммиз. Эртага бесўроқ келиб, бу ерда ишлайман десанг, ўша заҳоти полициянинг қўлига тушасан. Бир бориб, полиция маҳкамасининг ҳам тузини татиб келасан. Бу ерни Бомбай деб қўйипти. Ишлайман десанг, фақат биз рози бўлсак, ишлайсан, бўлмаса, йўқ. Менда ишласанг, ҳамма нарсени ўзим бераман. Иккита кўйлак, битта қора шим бераман. Кути, чўтка, мойга ўхшаган нарсаларни ҳам ўзимдан оласан. Хуллас, сен фақат ишлашни бил, шу ишингга ҳар куни бир рупия ҳақ оласан. Бўлди, шу бир рупиядан қолган ҳаммаси меники бўлади. Кечаси бу ишни тугатиб, бошқасига ўтасан: қўшмачилик қилиб, қизларга мижоз топасан. Бу иш ҳам сенинг вазифанга киради.

— Ие, сен ҳали болаларга қўшмачилик ҳам қилдирасанми? — ҳанг-манг бўлиб сўради маъбуд.

— Ҳов бола! Сен ўзи қаердан келгансан? Намунча гапларинг бунақа телбатескари? Сен ҳали Бомбайни билмас экансан. Билмасанг, билиб қўй. Бу ерда қашшоқлик, қимматчилик шу даражадаки, болаларнинг ўзи ишлаб пул топмаса, очдан ўлиб кетиши ҳеч гап эмас. Шунинг учун улар нима иш бўлса, қилиб кетаверади: газета сотишдан тортиб қўшмачиликкача. Ишга оламан десанг, биттанинг ўрнига ўнта бола чопиб келади. Полиция ўнта болани тутиб, ахлоқ туза-

тиш колониясига юборса, уларнинг ўрнига яна йигирматаси келиб туради. Бу ерда ишсизлик мана шу даражада. Билмадим, сен ўзи қайси бир шаҳардан келган экансан... Хўш, болалар қўшмачилик қилса, бунинг нимаси ёмон? Улар қилмаса, бошқа биров қилади-ку, ахир. Лекин бу юмушни ёш бола бажарса, ундан ҳеч ким шубҳаланмайди. Бунинг энг фойдали томони ҳам худди мана шунда. Битта-яримта харидор билан келишиши, бирон-бир уйга кириб чиқиши, битта-яримта хотинни бирон жойга бошлаб бориши — бу ишларни улар бемалол қилаверади. Улардан шубҳаланиш полициянинг ҳаёлига ҳам келмайди. Мана шунинг учун ҳам бу иш жуда болаларбоп иш. Аввало бехатар, ундан кейин пули ҳам мўмайгина. Болаларнинг эрта саҳардан ярим кечагача ботинка мойлаб топган бир рупия пули нима бўларди? Менинг қўлимдагилар бу пулга кундузи бориб кино кўради. Лекин бошқа нарсага пулни қаердан олади? Шунинг учун ҳам улар жон-жон деб кечаси бошқа иш қилади. Улар баъзан бир рупия ишлайди, баъзида икки рупия, лекин беш рупия топган кунлари ҳам бўлади. Қанча топиши қилган ишига қараб бўлади.

Икковинг ҳам жуда мўмин-қобил кўринадан. Манави-ку (хўжайин маъбудни кўрсатди) ниҳоятда мўмин-маъқул, ниҳоятда тўғри-содда болага ўхшайди. Бу бола бизга чунонам мос келадики, асти қўяверасан. Бунинг қўшмачилик қилишини полиция ўн йилда ҳам тагига етолмайди. Қани, гапир, ишлайсанми?

Маъбуд иккаламиз бир-биримизга қарадик. У бирдан мени қўлимдан ушладию, сургай кетди:

— Бўл, бўл, кетдик бу ердан!

— Менинг қорним очиб, ўлай деяпман. Хўп дея қолайлик шу ишга, — дедим мен.

— Йўқ, бўлмайди. Юр деяпман сенга! — Шундай деб маъбуд мени қўлимдан сургаб кета бошлади.

Энди биз денгиз соҳилидаги йўл — Марин-Драйвдан кета бошладик. Катта-катта тўлқинлар кетма-кет қирғоққа келиб урилар, сачраган майин сув зарралари одамга хуш ёқарди. Биз аста-секин Чаупатий томонга қараб юрдик. Йўл-йўлакай у менга гапириб кетмоқда эди:

— Болалар бу ифлос ишни қилмаслиги лозим. Болалар халқнинг бойлиги-ку! Уларнинг нозик кўнглини доғ қилиш, ҳалитдан уларнинг муқаддас ва беғубор қалбини нопок қилишни ҳеч бир жиҳатдан оқлаб бўлмайди. Болалар мактабда ўқиши керак. Ахир худди шу ёшда улар яхшилик қилишни, ахлоқ-одобни ўрганиши, илм олиши керак. Лекин мен бунинг аксини кўриб турибман. Ҳали қарасанг улар ичкилик сотаяпти, ҳали қарасанг қўшмачилик қилаяпти, яна қарасанг такси қидириб, итдай югуриб юрипти. Сарик чақа деб шу ишларни қилаяпти. Ахир мен уларни шунинг учун яратганмидим... Бу Бомбайингда мактаб-пактаб деган нарса борми ўзи? Бу болалар мактабда ўқийдими, йўқми? Булар яхши кийим-кечак кийиш деган нарсани биладими ё йўқми? Китоб-чи? Китоб ўқийдими? Муаллимдан ҳаёт сабогини ўрганадими, йўқми? Қани, борми шундай болалар?

— Ҳа, бор, — дедим мен ҳорғин оҳангда. — Кам-ку, лекин ҳар ҳолда бор. Мен сени шу бугуноқ Малабар тепалигидаги замонавий бир мактабга олиб борардим, лекин юравериб, оёғимда оёқ қолмади. Бу ёқда эса қориннинг пўстаги чиқиб, чанқагандан лабим қақраб кетаяпти.

— Қаерда деяпсан ўша мактабингни? — сўради маъбуд.

— Ҳувар ана рўпарада. Малабар тепалигида, — қўлим билан кўрсатдим мен.

Шеригим Марин-Драйвнинг шовуллаб турган сувларидан бошлаб Малабар тепалигигача кўз югуртириб чиқди-да, кейин менга қараб деди:

— Қани, кўзингни юмиб тур-чи.

Кўзимни шундай юмдим, кейин очсам, иккаламиз янги мактабнинг олдида турибмиз.

Мактабнинг икки қаватли биноси ниҳоятда чиройли эди. Йирик тошлардан ишланган, пушти рангга бўялган бу иморат ярқ-ярқ қиларди. Катта-катта эшик ва деразалари оппоқ рангга эди. Бинонинг чор атрофига кенг-кенг айвонлар солинган бўлиб, уларнинг ҳаммаёғи кўм-кўк майсазор эди. Майсазорда ораста кийиниб ўйнаб юрган болалар худди очилган гулга ўхшарди.

— Мана буни мактаб деса бўлади! Мактаб дегани бундоқ бўпти! — деди маъбуд севинчини ичига сиғдирилмай.

— Мактабларингнинг директори қаерда? — сўради у бир ўтиб кетаётган югурдакни тўхтатиб.

Югурдак бизга менсимайгина қаради. Эгнимиздаги кир-чир уст-бошимизни кўриб, дарров ўзича хулоса чиқарди.

— Агар сенлар бўёқ идорасидан келган бўлсаларинг, тўғри бухгалтерияга ўтаверинглар.

— Йўқ, биз бўёқ идорасидан келмаганмиз, — деди тангри ниҳоятда жиддий тусда. — Биз жаноб директор билан учрашишимиз зарур.

— Ундоқ бўлса, хўжайин анови ерда бўлади, — деди югурдак директорнинг эшигини кўрсатиб.

Хизматкор кўрсатган кабинетнинг деразаларига ичкаридан яшил парда тутилган, эшигига эса мис тахтачага “Директор” деб ёзиб қўйилган эди. Кабинетга кираверишда икки томонга қатор тувакда гуллар. Иттифоқо, эшикнинг тагида ўтирадиган хизматкор қаёққадир кетган экан. Биз пайтдан фойдаланиб, шартта эшикни очдигу ичкарига кирдик.

Директор гўштдор юзли, ўрта бўйли, чеҳраси кулиб турадиган бир одам экан. Кулганида юзида юзталиқ лампочка порлаб кетгандай, чеҳрасидан худди нур ёғилаётгандай бўларкан. Биз кирганимизда у столда бир нарсаларни ёзиб ўтирарди. Ичкарига кирганимизни сизди, лекин бошини кўтармади. Бизга қиё ҳам боқмай туриб деди:

— Хўш, эшитаман, хизматингизга тайёрман.

— Биз иккаламиз сизнинг мактабингизга кириб ўқимоқчимиз, — деди маъбуд ўта мулойим овоз билан.

Шундагина директор бошини кўтарди. Юзига яна боягидай чиройли табассум ёйилди. Лекин бизга тикилиб қаради-ю, афти бирдан ўзгарди. Гўё порлаб турган лампочка ўчгандай, бир зумда кулги ғойиб бўлдию ўрнини тундлик эгаллади.

— Муниципалитет мактабига бориб кўринглар, — деди у истар-истамас.

— Лекин биз худди шу мактабда ўқигимиз келаяпти-да, — деди маъбуд.

— Нечанчи синфга кирмоқчисанлар? — яна сўради директор.

— Бешинчига.

— Бешинчи дейсанми? Бешинчи синфга тўрт йилгача жой олдиндан банд қилиб қўйилган.

— Бу нима ўзи? Мактабми ё поезднинг вагоними — олдиндан жой олиб кўядиган? — дедим мен жуда тутақиб.

Директор ўзи ҳинд бўлишига қарамай худди инглизларга ўхшаб елкасини учирди-да, деди:

— Ўзи биз ташқаридан бола олмаймиз. Олганда ҳам фақат йиллик имтиҳонларни аъло топширган болаларнигина оламиз.

Маъбуд бу гапни эшитиб, “ҳм” деб қўйди.

— Сен синфни қандай баҳо билан битирдинг? — сўради директор маъбуддан.

— Э, бундан сўраб ўтирмасангиз ҳам бўлади, — гапга аралашдим мен. — Бу қаерда бўлса ҳам доим иши аъло.

— Ундоқ бўлса, жуда соз, — директорнинг чеҳрасида яна ўша нурли табассум порлаб кетди. У тортмадан тўлдириш учун бланка ола туриб сўради:

— Отаннинг исми-шарифи нима? У нима иш қилади?

— Менинг отам ҳам йўқ, онам ҳам, — жавоб берди маъбуд.

— Унда қандай қилиб ўқийсан? — ҳайрон бўлди директор.

— Қандай қилиб бўларди? Аълочи ўқувчига стипендия бермайсизларми?

— Стипендия-ку берамиз, лекин у атиги ўн беш рупиягина-да, ўн беш рупия нимага етарди?

— Ўша ўн беш рупия менга етади, — деди маъбуд.

— Бизда ўқийдиган болалар кирчининг ўзига бир ойда ўн беш рупия тўлайди, — деб кулди директор. — Битта боланинг харажати ҳар ойда уёқ-буёғи билан икки юз эллик рупия атрофида бўлади.

— Хўш, Бомбайда битта боласига икки юз эллик рупия сарф қила оладиган қанча одам бор экан?

— Бир неча миллион одам яшайдиган улкан шаҳарда... чиқиб қолар икки-уч минг.

— Қолганлар-чи? Қолган юз минглаб бола қаерда ўқийди?

— Улар ўқийдиган бошқа мактаблар бор.

— Лекин у мактаблар бунақа яхши эмас-да. Шунақа мактабда ўқийман, деганлар нима қилиши керак? Шунақа қулинг ўргилсин мактабда ўқимоқчи бўлган бола нима қилиши керак? Хўш?

— Нима қиларди? Топсин ўзига бадавлат ота-она! Бўлди, етади! — деди директор гижиниб. — Сенлар билан ади-бади айтиб ўтиришга вақтим йўқ. Чиқинглар!

Маъбуд директорнинг кабинетидан кўнгли тўлмай чиқди. Даҳлиздан кетаётиб, кутилмаганда дарс бўлаётган бир синфга қараб бурилди. Ҳайҳайлашимга қарамай, шартта ичкарига кирдию, синфнинг охирига бориб ўтириб олди. Ҳамма болалар бизга ағрайганича қолди. Ўқитувчи дарсига жуда берилиб турган экан, индамади. У Наполеон Бонапарт ҳақида гапирмоқда эди:

— Наполеон Бонапарт жуда буюк инсон эди, — деди у.

— Нега энди у буюк инсон бўларкан? — шартта савол берди маъбуд.

— Чунки у бутун Европани забт этган эди.

— Европани забт этган бўлса, битта ўзи забт этиптими? — яна гап қайтарди маъбуд. — Қўл остида юз минглаб қўшини бормиди? Бор эди! Европа, майли, у ёқда турсин. Европадаги лоақал битта шаҳарни ўшаларнинг ёрдамисиз олган бўлгандайди, ана ўшанда уни буюк одам деса арзирди.

— У замонасининг тенги йўқ қўмондони эди.

— Урушда қўмондон бўлишнинг нимаси буюклик экан? Урушда минглаб одам ҳалок бўлади. Битта одам ўлдирган одамни биз қотил, жиноятчи, деб қоралаймиз. Лекин минг-минглаб одамни ўлдирган кишини қанақасига буюк деб аташ мумкин?

Ўқитувчи шундагина маъбудга диққат билан қаради.

— Сен ўзи кимсан? — сўради у. — Бу синфнинг боласига ўхшамайсан-ку. Эгнингдаги мактаб кийими эмас. Қани, бир жўнаб қол-чи!

Маъбуд кулганича синфдан чиқиб кетди. Унинг гаплари ўқитувчини жула довдиратиб қўйган эди.

Ховлига чиқиб қарасак, бир айвоннинг ёнида болалар волейбол ўйнапти. Биз ҳам бориб қўшилиб олдик. Маъбуд бир сакраб, коптокни илиб олди-да, кулиб туриб, “Биз ҳам сенлар билан ўйнаймиз”, деди.

— Сенлар ўзи кимсанлар? Бизнинг мактабимизда ўқимайсанлар-ку!

— Ўқимасак нима қипти? Сенлар ҳам боласанлар, биз ҳам. Ўйнасак ўйнаймиз-да, — деб жавоб берди маъбуд коптокни отиб-отиб туриб.

— Йўқ, биз сенлар билан ўйнамаймиз. Бер деяпман коптокни бу ёққа. Биз барибир сенлар билан ўйнамаймиз, — деди яна улар.

— Биз билан ўйнасаларинг бир жойларинг камайиб қоладими? — ялинган бўлди маъбуд.

— Бер бу ёққа коптокни! — деди болаларнинг ҳаммаси бизни ўраб оларкан. Бир бола сўка кетди: — Иркитлар... Дайди итлар... Қаёқдан ҳам келиб қолдиларинг мактабимизга...

Иккинчи бола шартта олдимизга келди-да, маъбуднинг жағига ўхшатиб бир туширди. Шундан кейин нима бўлганини кўролмай қолдим, чунки иккинчи мушт менинг тумшугимга келиб тушганди. Муштнинг зарбидан кўзларимдан юлдуз чақнаб кетди.

Кечки пайт уйга равона бўлдик. Маъбуд жағини ушлаган, мен эса шишган бурнимни силаганча аранг оёқни босаяпмиз. Маъбуд менга бир ижирғаниб қаради-ю, деди:

— Хе, ўргилдим шаҳарингдан. Бола боладан нафрат қиладиган шаҳар ҳам шаҳар бўлдимми?

* * *

Хужрада ётган жойида маъбуд мендан сўраб қолди:

— Ҳа, нега ухламай ётипсан?

— Уйқум келмаяпти.

— Нега?

— Қорним очлиги учун.

— Қорнинг оч бўлса, ана бориб тандирда ёпилган товуқ гўшти е, палов е, бирёний¹ е, ёки бўлмаса, ана, жўжа кабоб е. Ким сени ема деяпти, — деди маъбуд кулиб туриб. — Бомбайда нима кўп, ресторан кўп. Нима ейман десанг, ҳаммаси топилади.

— Э-э, бу сен яратиб қўйган дунё шунақа дунёки, пулинг бўлмаса, ҳеч вақо ҳам ололмайсан. Пул бўлмаса, нимани ейман? — дедим мен жизғанагим чиқиб.

— Пулинг бўлмаса, тўйиб-тўйиб ҳаводан тановул қил. Ҳавони ҳаммага текин қилиб қўйибман, — деди яна кулиб маъбуд.

— Бўпти, — дедим гижиниб. — Бугун ҳаво еб ётақоламиз. Қани, юр мен билан.

— Йўқ, ҳеч қаёққа бормайман. Уйқум келаяпти.

— Сенинг уйқунг келётган бўлса, меники келмаяпти. Худди шунинг учун мен билан бирга юришинг керак.

— Қаёққа?

— Ҳаво егани. Қани, тур ўрнингдан, — мен маъбудни қўлидан тортиб, каравотидан турғаздим.

— Кўйвор мени, ухлайман дедим-ку.

— Менинг қорним тўймагунча сени ухлатиб бўпман, — дедим мен ҳам ўчакишиб. — Худойим, қани юринг энди мен билан ташқарига.

Кечаси соат ўн бир бўлишига қарамай, ҳаво иссиқ ва дим эди. Димлигидан нафас қайтиб кетарди. Ачимсиқ, нордон, қўланса ва шунга ўхшаш ҳидларнинг қоришмасидан иборат нохуш бир ҳид димоққа урилмоқда эди. Хуллас, ҳаво эмас, бир бало эди.

— Ҳаво деб сен шуни айтувдингми? — сўрадим мен кесатиб маъбуддан.

Лекин у яна ёш бола қиёфасига кириб олган эди. Юзида ўша-ўша ёқимтойгина, беғуборгина кулгуси жилваланиб турарди. Кўзи ярим уйқули, ярим уйғоқ. Юриб бораёптию, ухлатган боладай гандираклаб-гандираклаб кетаяпти. Икки елкасидан ушлаб туриб, қаттиқ бир силкитдим. “Қарасанг-чи, анавини”, дедим.

— А, а? Нимани? Қани? — деди маъбуд эсанкираб.

Биз юра-юра Тийлак кўпригининг тагига етиб келдик. Кўча жимжит ва зимзиё, атрофда ҳеч зог йўқ. Теварақдаги тор кўчалар ҳам қоп-қоронғи. Кўприкнинг таги шу қадар зимистонки, одамнинг юраги орқасига тортади. Рўпарада ахлатхона бўлиб, унинг нарёгидаги темир йўл излари баланд панжара билан тўсилган. Панжаранинг у ёғида қатор-қатор рельслар йилтираб турибди. Йўлнинг четида дарахтлар орасидаги яккам-дуккам электр лампочкалар атрофга ожизгина нур таратиб турибди. Шу ваҳимали сукунатда ўн-ўн бир ёшлардаги бир бола кўприк четидаги тўсиқ устида ўтирипти. Унинг қўлида каттагина бир қоғоз халта, халтадан битта-битта пурий олиб, бамайлихотир тановул қилаяпти.

— Ҳўв анави болани қара, битта ўзи овқат еб ўтирипти. Юр, қўлидан тортиб оламиз, — дедим мен ҳовлиқиб.

— Йўқ, бу ишинг маъқул эмас, — эътироз билдирди маъбуд.

— Маъқулми, маъқулмасми, менга нима? — дедим мен тутақиб. — Итдай очман, тушунаёпсанми-йўқми? Ҳўш, нима қилишим керак сенингча?

— Бировга куч ишлатиш гуноҳ бўлади. Мен бунга ҳеч ҳам розилик беролмайман. Лекин олдига бориб, ётиғи билан тушунтириб, овқатингдан озгина бер, деб илтимос қилсак, бу бошқа гап, — маслаҳат қилди у.

Биз иккаламиз ҳалиги боланинг олдига бордик-да, мен бир ёнига, маъбуд бир ёнига туриб олдик. У бўлса пинагини ҳам бузмай ўтирган жойида овқатини туширарди. Бизнинг илтимосимизни эшитди-да, қўлидаги халтани биз томон узатди. Мен шартта ташландиму бир зумда икки лунжимни тўлдириб олдим.

— Икки-уч кундан бери туз тотмаганга ўхшайсанлар, а? — деди кулиб бола.

— Бунинг нимасига ҳайрон бўлаяпсан? — дедим мен озғимга яна овқат тиқиштира туриб. Пурийнинг мазасини айтмайсизми! Кусур-кусур, ширин-нордон, шўртақкина. Бунинг устига мурч аралаштирилган. Баданим яйраб кетди.

¹ Қовурма.

— Агар мен билан ишласаларинг, бир рупия бераман, — деди бола ўтирган жойида оёғини ликиллатиб.

— Бир рупия дейсанми? — дедим ҳовлиқиб. — Ростданми?

— Ҳа, ростдан.

— Нима иш экан у? — сўради маъбуд.

— Э-э, арзимаган бир иш, — бола кўприкнинг ўнг томонига қаради-да, қўли билан ғира-шира ёришиб турган бир тор кўчани кўрсатди. Ҳозир анави муюлишдан бошига қора дўппи кийган, эғнида ачкан¹, қўлида портфель ушлаган бир форс² киши чиқади.

Ўша одам кўприкнинг тагига етиб келганида, икковларинг ўзингни шартта унинг оёғига ташлайсанлар.

— Оёғига ташлайсанлар, дейсанми? Нега энди? — таажжубланди маъбуд.

— Худди шундай тиланчилик қиласанлар, — тушунтира бошлади бола. — Айтасанларки, жон амаки, икки аннагина пул беринг, эрталабдан бери туз тотмадик, атиги икки аннагина, жон амаки, дейсанлар.

— Кейин-чи? — сўрадим мен.

— Кейинми? Кейин ҳеч нарса. У агар икки анна берса бергани, борди-ю, бермаса, унда ҳам ҳеч зарари йўқ. Ҳм... У пул берса-бермаса сенларнинг бир рупиянг ҳеч қасққа қочиб кетмайди.

— Тушунолмадим: нега энди сен икки аннанинг ўрнига бизга бир рупия берасан? — яна ҳайрон бўлди маъбуд.

— У ёғи билан сенинг ишинг бўлмасин. Бир рупия ишламоқчи бўлсанг, менинг айтганимни қиласан. Бўлмаса, бор, туёғингни шикиллат.

— Ке, биздан нима кетди, — дедим мен маъбудга қараб. — Бор-йўқ қиладиган ишимиз форс кишининг оёғига бош уриб, пул сўраш экан. Шу иш учун қўлимизга нақд бир рупия тушаркан. Хўш, айт-чи, бунинг нимаси ёмон? Сенинг оёғингга кечаю кундуз бош урган билан шу пайтгача бировга сарик чақа берганмисан?

— Гапинг тўғри, — тасдиқлади маъбуд. — Назаримда бу бола жуда раҳмдил кўринади. Раҳмдил бўлмаса, икки аннанинг ўрнига ўн олти анна, яъни бир рупия берармиди? Мен жаннатдан бу ерга худди шундай болани қидириб келганман. Мени Бомбайдаги болалар аҳволини билмайди деб ўйлайсанми? Жуда билардим-да. Лекин мен бир нарсага аниқ ишонардим: турган-битгани гуноҳ ва қабиҳликдан иборат бу зулмат шаҳрида ўша биринчи кўни ўзим яратгандай маъсум, бегуноҳ болани учратишимга имоним комил эди. Ўша болани мана шу бугун топдим...

У шундай деб ўн яшар болага меҳр тўла кўзлари билан боқди. У ҳам ўз навбатида жилмайган бўлди-да, ўтирган жойида оёғини ликиллатганича, ҳалиги тор кўчанинг муюлишидан кўз узмай ўтираверди.

Лекин юрагим ҳадеб ғаш бўлаверди. Чунончи, боладан ўсмоқчилаб сўрадим: — Сени билиб бўладими қанақалигингни? Пулни бермай жуфтакни ростлаб қолсанг-чи? Ўзи ёнингда бизга берадиган пулинг бор-йўқлигини ҳам билмаймиз.

Менинг гапимдан кейин бола чўнтагидан ўнта шалди роқ бир рупиялик олдида, кўзимизнинг олдида ўйната туриб деди:

— Мана, кўриб қўй, бир рупия эмас, ўн рупиям бор. Шундан тўққиз рупияси меники, бир рупияси сенларники. Борди-ю, мен айтган ишни қилмоқчи бўлсаларинг-у, лекин менга ишонмаётган бўлсаларинг, унда мана, олдиндан пулнинг ярмини олиб қўйларинг. Қолган ярмини мен айтган ишни қилгандан кейин оласанлар.

Саккиз аннани чўнтакка солгандан кейин кўнгил анча хотиржам бўлди. Энди биз ҳам боланинг ёнига ўтириб, муюлишдан кўз узмай форс кишини кута бошладик.

Ҳақиқатан ҳам орадан бир неча дақиқа ўтгач, муюлишда ҳалиги киши кўринди. Уст-боши худди бола айтганидек: бошида қора дўппи, эғнида оқ ачкан, қўлида портфель. Бола унга кўзи тушиши билан тирсагимга бир туртиб, деди:

¹ Ачкан — ёқаси бўғиқ, тиззага тушадиган эркаклар камзули.

² Форс — Ҳиндистонда зардуштийлик (оташпарастлик) динига эътиқод қилувчи, асли Эрондан чиққан кишилар шундай аталади.

— Ана, ўша, ўша. Кўприкнинг тагига келиши билан шартта борасану оёғидан маҳкам ушлайсан.

— Бу ёғидан хотиржам бўлавер, — дедим мен унга. — Оёғидан шундай ушлайки, қани, икки анна бермагунча қутулиб бўпти, ярамас.

— Яша! — деди бола шивирлаб. — Хурсандлиги овозидан сезилиб турарди.

Ҳалиги одам кўприкнинг шундай олдига келди. Яна ҳам яқинроқ келиши билан шартта сакраб ўрнимдан турдим-да, бориб ўша кишининг оёғига маҳкам ёпишиб олдим. Бечора ўзини йўқотиб қўйди.

— Ҳай, ҳай, бу нимаси, бу нимаси? — деди у саросимага тушиб.

— Амакижон, мен бир бечора, етим боламан. Икки кундан бери очман... Икки аннагина беринг, жон амаки, берақолинг, — деб мен кўз ёши тўқа бошладим.

— Тур-ей, — деди у ижирганиб.

Мен у кишининг оёғига яна ҳам маҳкамроқ ёпишиб олдим-да, юракни эзиб юборадиган овозда илтижо қилавердим:

— Худо йўлига садақа қилинг, тақсир... Кўп эмас, бор-йўғи икки аннагина...

Форс киши дарров эгилдию портфелини очиб, шоша-пиша майда танга қидиришга тушди. Мен эса бу ёқда унинг оёғини қўйиб юбормай “Амакижон... Етимман... очман... икки аннагина бера қолинг”, деб ҳиқиллаб ётибман.

Бир маҳал ҳалиги одам бир чинқирдию қўлидан портфели тушиб кетди. Бир зумда қоп-қора қонга беланиб, ерга гуппа ағдарилди. Бундай қарасам, ҳалиги озғингина бола ўқдай учиб кетаяпти, қўлида каттакон пичоқ. Яшин тезлигида панжарадан ошди-да, қатор-қатор поезд изларини кесиб ўта бошлади. Бир зумда мол ортилган вагонларнинг орқасига ўтдию кўздан ғойиб бўлди-қолди.

Шуларнинг ҳаммаси кўз очиб юмгунча содир бўлди. Маъбуд ҳанг-манг бўлганича қолди.

У эгилиб қараганда форс киши ўлиб бўлган, кўзлари бақрайиб ётарди. Ёнида портфели очиқ ётар, болаларига олиб кетаётган ширинликлар эса атрофда ер билан битта бўлиб сочилган.

Шу пайт узоқдан бир машинанинг овози келди. Мен ҳайрат ва саросимада қаққайиб турган маъбуднинг қўлидан қаттиқ силтаб тортдим.

— Юр, қочдик, бўлмаса ҳозир қўлга тушасан.

— Қотиллик-чи? Манави ўлик-чи? Бу бегуноҳ бечоранинг болалари-чи? Уларнинг ҳоли нима кечади? — деди маъбуд ичи ачиб.

— Э-э, ўргилдим, югур деяпман сенга, югур! — дўқ қилдим мен унинг қўлидан сургаб. — Қочмасак, ҳозир қўлга тушамиз.

Биз ҳалиги нимқоронғи кўчадан қочиб чиқдик-да, бошқа бир кўчага кирдик. Шу тариқа уч-тўртта катта-кичик кўчадан ўтиб, бир неча дақиқадан кейин трамвай айланадиган жойдан чиқиб қолдик. Атроф электр нуридан чароғон, ҳар хил хушбўй ҳидлар димоққа урилади, ранг-баранг кийим-кечак кийган кўҳлик қиз-жувонлар, болаларнинг шодон кулгиси эшитилиб турибди. Физ-ғиз ўтиб турган автобуслар, енгил машина ва катта юк машиналарининг шовқини қулоқни қоматга келтиради, бекатда турган икки қаватли автобуснинг ичи ёп-ёруғ, унда ўтирган йўловчилар жуда хотиржам кўринарди.

Атрофни қоронғилик чулғаб, ҳаммаёқ тинчигандан кейин маъбудга қараб дедим:

— Агар сен шу қотилликни кўриб ҳам индамай чидаб кетаверсанг, унда билмадим... Унда сен маъбуд эмассан.

— Маъбуд бўлмасам, унда кимман?

— Мен қаердан билай кимлигингни?! Мана шу қотилликни виждонингга ҳавола қилгин-да, айт ўзингнинг кимлигингни!

Маъбуд чуқур ўйга толди.

— Гоҳ-гоҳида ўзимга ҳам шундай туюлиб қолади: назаримда кимлигим — нималигимни ўзим ҳам билмай қоламан, жуда қадим-қадим замонларда мен тоғ-тошларни лава сингари ёриб чиққан ўт бўлганман. Ушанда ёввойи одамлар мени кўриб даҳшатга тушган ва менга сажда қилган. Кейин мен даҳшат билан денгиз соҳилига уриладиган сув бўлганман. Одамлар мендан яна даҳшатга ту-

шиб, орқага чекинган. Сўнгра қоп-қора булутларни ёриб, олтин нурлари билан бутун оламни мунаввар этган Куёш бўлганман. Кейин эса мен дарахт бўлдим, илон бўлдим, бир қоя бўлдим. Дунёда қанча инсон қиёфаси бўлса, унинг қанча орзу-истак ва кўркувлари бўлса, менинг ҳам шунча исмим, кўринишим ва маконим бор. Кейинроқ эса инсон кўркувни жиловлаб олди, шунда мен жуда юқорилаб кетдим ва тўсатдан дарахтлар, қоятошлар ва сувни тарк этиб, худудсиз коинотга қочиб кетдим. Энди менинг на қиёфам, на маконим, на шакл-шамойилим ва на исм-шарифим бор эди — мен энди яккаю танҳо эдим. Мен энди еру осмондан олисда, юксакликда ўз тахтимда ўтирдим. Юз минглаб сайёралар менинг атрофимда парвона. Ўн миллионлаб қуёш эса менинг нима-лигимни биллолмай доғда эди. Шунда қутилмаганда инсон жажжи қўлчалари билан бир коптокчани коинотга чиқарди. Шу коптокча ер билан осмон оралигидаги масофаларни босиб ўтиб, Куёш ва Ой атрофини айланиб, юлдузлар туркумидан ўтиб менинг тахтимга келиб урилди. Бу зарбдан тахтим лопиллаб кетди-ю, яна “мен ўзи кимман, нимаман” деб ўйлашга тушдим.

— Хўш, билдингми кимлигингни? — сўрадим сабрсизланиб. — Сен шу бугун Дадардаги тор ва зим-зиё хужрада сенинг ёнингда ётган мана шу қашшоқ ва оч-наҳор инсонга ўз тўғринидаги бор ҳақиқатни, аслиятни айтишинг шарт. Бугун сен қотилнинг ҳам, жабрдийданинг ҳам қиёфасини кўрдинг. Ҳаётда ўлим-чалик сирли нарса йўқдир.

Қани, маъсумликнинг қон сизиб турган ярасига қўлингни қўйиб туриб жавоб бер-чи! Кимсан, нимасан ўзинг? Орзу-хаёлнинг энг сўнгги чегарасимисан ёки парвознинг охириги мақсадимисан? Ё бўлмаса, ақл-идрокнинг бориб турган нуқтасимисан? Айт ахир, кимсан ўзи?

Маъбуд бошини қуйи солди-да, ўта соддалик билан деди:

— Мен — инсонман!

Шу сўзларни эшитдим, назаримда, анча маҳалгача қулоғим тагида сукунат зингиллаб, кўксимда эса бир хира нур милтиллаб тургандай бўлди. Ростдан ҳам маъбуд одамми, деб ўйладим мен. Ростми одамлиги? Демак, у ҳам қотил, ҳам жабрланувчимми? Ҳам асалари, ҳам гулми? Кексалик ҳам, ёшлик ҳамми? Ҳаёт ҳам, қурбонлик ҳамми? Юрак ҳам, дўстлик ҳамми? Ҳам нафрат, ҳам адоватми? Ҳам назокат, ҳам жоҳилликми? Инсонман дедими?!

Демак, инсончалик юксак ва инсончалик разил, инсончалик тор-биқиқ ва инсончалик бепоён, инсончалик саёз ва инсончалик теран ҳеч нарса бўлмас экан-да? Шундайми? Инсон ўз аксида маъбудни кўргани ростми? Ёки инсон фақат биргина инсонми? Агар шу инсонни яратган олам йўқ бўлса, унда у билан бирга маъбуд ҳам йўқ бўладими?

Унда наҳотки табиатнинг ҳукмронлик қилиш қонунлари ҳам беиз йўқолмаса? Наҳот, нур ўша тезликда тарқалаверса? Наҳот, ҳаво коинот сари елмаса?

Айтишларича, мана шу моддий табиатимизга қарама-қарши бутунлай бошқа бир моддий бўлмаган олам ҳам бор эмиш. Хўш, ўша номоддий табиатда ҳам онгли мавжудотлар борми? Бўлса, шу номоддий мавжудотлар қанақа экан? Уларнинг худоси ҳам ўша номоддий оламнинг инъикоси сифатида вужудга келганмикин? Моддий ва номоддий олам тўқнашганда, ҳамма нарса ер билан яксон бўлармиш, ҳеч нарсадан ном-нишон қилмасмиш, деб эшитганман. Ҳамма нарса яксон бўлса, унда нима омон қолади? Хўш, олам кунфаякун бўлса, маъбуд қоладими? Сен менга ҳамма нарсани айтмаясан. Менга айтган гапларингни одамзод аллақачон билиб бўлган, мен эса кўпроқ нарса билишни истайман, яна ҳам кўпроқ. Тушундингми?

...Бугун бизни ҳеч ким кўрмаяпти. Тун ярмидан оққан, атроф жимжит. Чор атрофни сукунат қоплаган, ҳеч ким бизга халал ҳам бераётгани йўқ. Шу бугун бор ҳақиқатни айтиб берасан менга.

Атроф ҳамон жимжит эди. Худди табиат томири уришдан тўхтаб қолаётгандек, тун зулмати дам-бадам энтикарди. Маъбуд эса менинг ёнимда ухлаб ётарди. У ширингина, маъсумгина жилмайиб ётар, гўё онасини тўйиб эмиб, уйқусида кулимсираб ётган чақалоққа ўхшарди.

Эртаси кун эрталаб маъбуд менга деди:

— Бугун мен жаннатга қайтиб кетаман. Мени аэропортга обориб, кузатиб келарсан.

— Ие, жаннатга самолётда кетмоқчимисан? — кулиб туриб сўрадим мен.

— Йўқ, — тушунтирди маъбуд, — самолёт шундоқ учишидан олдин қанотига чиқиб оламан. Самолёт осмонга чиқиб олгандан кейин у ёғи осон. Ерда чет эл валютасини олиш бориб турган ғурбат экан.

— Қачон жўнамоқчисан?

— Кечкурун. Унгача менга анави болани кўрсатасан.

— Ие, болалар ҳали ҳам жонингга тегмадимми?

— Йўқ, — жавоб берди у. — Кўраман, деб келган болани мен ҳали кўрганим йўқ. Мана, бугун охириги кун. Ажаб эмас, шу бугун учратиб қолсам.

— Назаримда, унақа болани Бомбайда тополмайсан. Мен қаердан топиб бераман сенга ундай болани! Ўзинг ҳам жуда содда экансан-да, эй маъбуд, юрагингда олиб келган покизалик тимсоли жамиятдаки учраши амри маҳол экан, ҳаётда қандай топиларди?

— Сизларда бирдан-бир покизалик бор. У ҳам бўлса — болаларингиз. Халқнинг биттаю битта бойлиги ҳам болалар. Нега энди сен шундай пок нарсага қора суркаясан?

— Одамлар шу бойлигидан мўмай пул топиш йўлида фойдаланмайдими? Ундан фойда — даромад олмайдими? Биз Бомбайда болаларни фойда-наф гилдирагига боғлаб қўйган бўлсак, сен бунинг нимасига ҳайрон бўлаяпсан? Яхши-си, жаннатга жўнайвер. Ундай болани бу ердан тополмайсан. Овора бўлганинг қолади.

— Топаман! Топганда ҳам шу бугун кечкурунгача топаман. У болани топмай қўймайман. Э, чиқайлик шу тор хужрангдан! — деди у тутатиб. — Назаримда, иккаламиз бир нарсада янглишганга ўхшаймиз. Ундай катта бола қиёфасига кирмаслигимиз керак экан. Кел, бу гал иккаламиз ҳам олти ёшли болага айла-ниб оламиз.

— Менга деса, чақалоқ бўлиб олмайсанми!— дедим маъбудга қараб. — Менинг ҳеч эътирозим йўқ. Лекин мен сен ўйлаган кичкина бола бўлгим келмаяпти. Ҳар ҳолда кечкурун ўз оёғим билан уйимга қайтиб келсам, дейман-да.

— Бўпти, ундай бўлса, мен сени саккиз ёшли болага айлантираман. Ўзим эса олти ёшли бола бўлиб оламан. Маъқулми? — сўради у.

— Майли, хоҳишинг, — жавоб бердим мен секингина.

Шундай қилиб, иккаламиз ташқарига чиқдик. Кун бўйи Бомбайнинг кўчаларию бозорларини айланиб юрдик. Биздан ифлос, тор кўчаларнинг ич-ич-карисию ёнидан қўланса мағзава оқадиган уйларнинг ён-верлари ҳам қолмади. Ҳамма ёқни қараб чиқдик. Бироқ биз қидирган бола ҳеч қаердан топилмади. Ниҳоят, кеч бўлди. Куёш бота бошлади. Очлик ва ташналикдан жуда силламиз қуриб турган бир пайтда Бўрий Бандар деб аталувчи тумандаги кема таъмир қиладиган завод яқинида етти ёшлардаги бир чўлоқ болага кўзимиз тушди. Чувриндига ўралиб олган бу бола юрган йўлида пул санаб кетаяпти. Бола севинчдан яшнаб кетган, юзи шу қадар хушнудлик ва мамнуниятга тўлиқ эдики, маъбуд уни кўрган замони бир сесканиб кетдию дарров олдига югуриб борди.

— Исминг нима? — сўради у боладан.

— Бҳику¹, — жавоб берди у.

— Нима иш қиласан?

— Тиланчилик қиламан.

— Уялмайсанми?

— Нимадан уяламан... Манавини кўриб қўй, — шундай деб чўлоқ бола бир сиқим тангани кўрсатди. — Кўрдингми пулларни? Пул! Пул!!! — хурсандликдан қичқириб деди чўлоқ бола.

Маъбуд илон ёки чаён кўрган одамдай сесканиб орқага тисланди. Кейин ўзини босиб олди-да, боладан сўради:

¹ Маъноси “гадой” дегани.

— Сенлар нечта ака-сингилсанлар?
 — Биз йигирмата ака-сингилмиз.
 — Ҳаммаси туғишганми?
 — Туғишган десанг ҳам бўлаверади. Биз йигирмата бола бир гуруҳмиз ва бир ерда турамыз.

— Отанг билан биргами? — сўради маъбуд.
 — Йўқ, Дада¹ билан бирга турамыз. У бизни жуда яхши кўради — икки маҳал овқат, уст-бош, бошпана беради. Бир хил пайтларда кино ҳам кўриб турамыз. Яна нима керак! Ундан биз жуда хурсандмиз.

Маъбуд умидли кўзлари билан менга боқди-да, сўнг яна чўлоқ болага қараб мурожаат қилди:

— Бизни ҳам оласанми шу гуруҳга?
 — Гадойлар гуруҳига қўшилмоқчимисан? — сўрадим мен норози оҳангда.
 — Бунинг нима ёмон жойи бор? Мен шу кунгача Бомбайда бунақа хушнуд, мамнун болани кўрмагандим. Яна бунинг устига Бомбайда бунақа бола бир эмас, йигирмата экан. Албатта, қўшиламан шу гуруҳга.

— Билмадим, мен бир нарса деёлмайман, — деди чўлоқ бола. — Дада ҳали сени оладими, йўқми — бу номаълум. Лекин мен сени унинг олдига бошлаб бораман. Бир гап айтгайми сенга — Дада-чи, ўта золим одам. Унинг ҳамма айтганини сўзсиз бажаришга тўғри келади.

— Бўпти, — деди маъбуд бошини қимирлатиб.

Мен маъбудни бир чеккага олиб чиқиб, обдон тушунтирдим, уни қайтармоқчи бўлдим, бироқ у унамади, ўзиникини маъқуллаб тураверди. Шундан кейин биз ноилоҳ чўлоқ болага эргашидик. У бизни анча маҳалгача қинғир-қийшиқ жин кўчалару тор кўчалардан айлантириб юрди. Ниҳоят, атрофни қоронғилик қоплаганда, у бизни катта бир ифлос канал бўйидаги кулбаларнинг олдига бошлаб келди. Бу ҳужраларнинг девори занг босиб кетган тунука, эски-туски тахта ёки латта-путталардан қилинган эди. Томи эса йиртиқ-сиртиқ брезентлару эски-туски қоп-соплар билан беркитилган. Атрофни тунун, қоронғилик, қўланса ҳид ва ифлослик қоплаган, у ер-бу ерда ўчоқлардаги олов қари чолнинг кўзи каби базўр йилт-йилт этиб турибди. Чўлоқ бола бизни тор ва зим-зиё кулбалар орасидан ётақлаб бориб, кенг бир саҳнга олиб чиқди. Бу ерда озгин-ориқ, кўр-шўр, чўлоқ-мўлоқ ва қинғир-қийшиқ бола ва қизлар бир қатор бўлиб тизилиб ўтиришар ва навбатма-навбат бир қоп-қора, бақувват, тўладан келган бир кишининг олдига бориб кундалик ҳисоб-китоб қилмоқда эди. Дада шу одам бўлса керак, деб ўйладик биз. Унинг шундоққина ёнида иккита барзанги йигит турар, уккидек ўткир кўзларини ҳалиги болалардан узмасди.

Кутилмаганда Дада бир қизчани қулоқ-чаккасига тортиб юборди.

— Нега бугун ўн пайса кам опкелдинг? Гапир? — ўшқирди Дада.

Қалтак еган қиз бир боланинг устига учиб тушди. Иккаласи ерга қулаб йиғлай бошлади.

— Қани, чиқар бу ёққа ўн пайсани!

— Менда бошқа пул йўқ, — деди қиз кўрқа-писа.

Шунда Дада кўзи билан ёрдамчисига ишора қилди. У қизни обдон дўппослаб, қиз лунжига беркитиб олган тангани ахири чиқариб олди.

Энди бошқа боланинг гали келди! У қалт-қалт титраганча Дадага яқинлаша бошлади.

Бир бурчакда чувриндига ўралган уч-тўртта тиланчи хотин ўтирарди. Улар тагида олов ёниб турган декчани ёғоч чўмич билан аралаштириб турар, жанжал-суронни гўё эшитмас, парвои палак эди. Хотинлар гап сотиш билан овора эди.

Энди Бҳиқунинг навбати келди. Биз юрагимизни ҳовучлаганча унинг кетидан юрдик. Дада Бҳиқунинг бугунги опкелган даромадидан ўзида йўқ хурсанд бўлди.

¹ Дада — асл маъноси бува дегани.

— Яша! — деди Дада уни мақтаб. — Яна икки кун шунақа ишласанг, учинчи кун кино кўргани борасан.

Бҳику ҳам севиниб кетди. Дадага қараб деди:

— Дада, мен манави иккита оғайнимни олиб келувдим. Булар ҳам бизнинг гуруҳимизга кирмоқчи.

Шундай деб у бизни кўлимиздан тутиб, Дадага рўпара қилди. Дада бизга хиёл тикилиб қараб турди. Унинг нигоҳи ниҳоятда ўткир ва кўрқинчли эди. Бирпасдан кейин қўпол овозда сўради:

— Сенларнинг ота-онанг қаерда?

— Ўлиб кетган, — жавоб бердим мен секингина.

Маъбуд эса индамай тураверди.

— Бизнинг гуруҳга қўшилмоқчимисанлар?

— Худди шундай, — деди маъбуд ниҳоятда ночор бир овозда.

— Мен нима десам, ўшани қиласанлар.

— Хўп бўлади, — жавоб бердим мен.

— Бҳику, буларни обориб, овқатлантир. Бугун ярим кечада гуруҳга қабул қиламиз.

Овқат еётганимизда мен Бҳикудан сўрадим:

— Ярим кечада нима бўлади?

— Ярим кеча бўлганда биласан, — сирли жавоб берди Бҳику илжайиб.

Вақт ярим кечага яқинлашиб қолган эди. Иккаламизнинг ҳам уйқудан кўзимиз юмилиб-юмилиб кетар, бир бурчакда кир-чир чувриндиларга ўралганча ора-чора бир-биримиз билан пичирлашиб ётибмиз. Шу маҳал Бҳику келиб, бизни туртди-да: — Турларинг, Дада чақираяпти, — деди.

— Энди нима бўлади? — сўрадим мен.

— Икковингни гуруҳга қўшади.

— Қанақа қилиб? — қизиқди маъбуд.

— Бунинг оёғи ҳам меникига ўхшаб синдирилади, — жавоб берди Бҳику қувноқ овозда мени кўрсатиб. — Дада айтаяптики, сен (маъбудга ишора қилди) сенинг кўринишинг жуда мўмин-қобил ва маъсум экан. Шунинг учун сенинг кўзингни кўр қилишмоқчи.

— Менинг оёғимни синдиришади, дейсанми? — чинқириб юбордим мен.

— Менинг кўзимни кўр қилишмоқчи, дейсанми? — жонҳолатда қичқириб юборди маъбуд. — Нега энди?

— Шунинг учунки, одамлар соғлом болаларга садақа бермайди. Бус-бутун ва баркамол болага ҳеч кимнинг раҳми келмайди. Лекин бола чўлоқ ё кўлсиз бўлса ёки бадани яра-чақа бўлса, кўр бўлса, унда одамларнинг раҳми келади, садақа беради. Худди шунинг учун ҳам сенинг кўзингни кўр қилинади, бунинг эса оёғи синдирилади. Шундай қилиб, сенлар бизнинг гуруҳга аъзо бўласанлар.

— Йўқ, йўқ, оғайни. Бунақа гуруҳга аъзо бўлолмаймиз, — дедим мен.

Маъбуд кўрқиб кетганидан иккала кафти билан кўзини беркитиб олди.

— Жинни бўлмаглар, — бизни юпатишга тушди Бҳику. — Ҳеч кўрқадиган жойи йўқ. Сал-пал оғрийди, қиттаккина қон чиқади, уч-тўрт кун ётасанлар, холос. Кейин ҳаммаси жойида бўлиб кетади. Сўнгра сенлар ҳам бизга ўхшаб ҳар куни мўмай пул ишлайдиган бўласанлар. Қани, юринглар. Кечикмайлик, Дада пойлаб қолди.

— Йўқ, йўқ, биз Даданинг олдига бормаймиз, — деб туриб олди маъбуд.

— Юр, қочдик, — дедим мен унинг қўлидан ушлаб. Қоронғулик “қочди, қочди, ушла, ушла!” деган ҳайқирикларга тўлиб кетди. Шамолдай чопиб кетаётганимизда менинг кўлим маъбуднинг қўлидан чиқиб кетди. Мен қоронғида бир амаллаб тимирскилаб йўл топдим-да, девордан бир сакраб кўчага ошиб тушдим. Лекин маъбуд ўтолмади, кўлга тушиб қолди.

Азбаройи тез чопганимдан ва ўтакам ёрилганидан нафасим бўғзимга тикилиб қолди. Бир бурчакка биқиниб олдим-да, эски тахта девордан ичкарига мўралай бошладим.

Маъбуд овози борича чинқирарди. Уни иккита барзанги маҳкам ушлаб Даданинг ҳузурига сургаб кетмоқда эди. Дада эса бир симни оловга тутиб, лаққа чўғ қилмоқда эди.

Халиги иккала барзанги маъбудни оловнинг ёнига олиб келди-да, ерга узала ётқизиб қўйди. Биттаси иккала қўлини, иккинчиси иккала оёғини маҳкам бошиб турди. Шунда Дада гулдуросли бир қаҳқаҳа урди-да, лаққа чўғ бўлиб турган симни оловдан олди...

Шу пайт бир чинқирқ эшитилдию мен кўзимни чирт юмиб олдим. Аини шу топда дард ва алам аралаш бир овоз қулоғимга чалинди:

— Мен кўрдим... мен кўрдим.

...Одамлар “бу ҳаммаси бўлмагур гап”, дейди. Маъбуднинг менинг олдимга келгани ҳам, менинг у билан гаплашганим ҳам, у билан бирга Бомбай кўчаларини айланганим ҳам — ҳамма-ҳаммаси бўлмаган гап, ичингдан тўқиб чиқаргансан, сен маъбудни кўрмагансан, дейишади улар.

Бу китобдаги кўп нарсаларни худди шундай бўлган эди, деб қасам ичолмайман, аммо битта гап: маъбудни кўрганим рост. Кўрганда ҳам аниқ-таниқ кўрганман. Сизлар ҳам кўрган бўлсангиз, эҳтимол, лекин сиз уни танимаган бўлишингиз мумкин.

Ҳаётимда охири марта маъбудни кўрганимда у олти ёшлардаги кўр, нимжон бир бола эди. У ботиб бораётган оқшом шафағи соясида иккала қўлини чўзганча кўзида ёш билан Дадар кўпригида садақа сўраб турарди.

*Ҳиндий тилидан
Ансориiddин ИБРОҲИМОВ
таржимаси.*

